

**Univerzita Karlova v Praze
Právnická fakulta
Katedra trestního práva**

Diplomová práce

Problematika oběti trestného činu v kriminologii

VEDOUcí: DOC. ZAPLETAL

**Jaroslav Karmášek
V. ročník
Přemyslovská 34
130 00 Praha 3**

„Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci zpracoval samostatně a že jsem vyznačil prameny, z nichž jsem pro svou práci čerpal, způsobem ve vědecké práci obvyklým.“

Obsah

Úvod	5
1. Viktimologie	
1.1 Oběť	6
1.2 Újma způsobená oběti	6
1.3 Viktimologie	7
1.3.1 Historie viktimologie	8
1.4 Obsah viktimologie	9
1.5 Metodologické nedostatky	9
2. Osoba oběti	
2.1 Viktimnost	10
2.2 Viktimizace, reviktimizace	10
2.3 Sekundární viktimizace	11
2.4 Vztah mezi obětí a pachatelem	12
2.5 Typologie obětí	12
2.6. Dělená odpovědnost	13
2.6.1 Z násilnění	14
3. Výzkumy obětí trestných činů a kriminální statistiky	
3.1 Index viktimizace	15
3.2 Význam, rozsah a historie výzkumu obětí	15
3.3 Nedostatky výzkumů	16
3.3.1 Pseudooběť	16
3.4 Viktimologické výzkumy v České republice	17
3.5 Mezinárodní výzkumy – ICVS	17
3.5.1 Výsledky ICVS ve vybraných průmyslových zemích	18
3.5.2 Výsledky ICVS v hlavních městech vybraných zemí Střední a východní Evropy	18
3.6 Kriminální statistiky	20
4. Oběť v trestním právu	
4.1 Pojem oběti v platném právu	21
4.2 Postavení oběti v trestním právu	21
4.3 Oprávnění poškozeného v trestním řízení	22
4.3.1 Právo na náhradu škody	24
4.3.2 Poškozený a obviněný	25

4.4 Alternativy k soudnímu řízení	26
4.4.1 Narovnání	27
4.5 Sekundární viktimizace při vyšetřování	28
4.5.1 Sekundární viktimizace obětí znásilnění	30

5. Pomoc oběti, způsoby jejího odškodnění

5.1 Potřeby obětí, formy pomoci	32
5.2 Mezinárodní úmluvy	33
5.3 Kompenzace obětí trestných činů ve vybraných zemích	34
5.3.1 Jednotlivé země	34
5.4 Kompenzace obětí v České republice	36
5.4.1 Zákon o poskytnutí peněžité pomoci obětem trestné činnosti	36
5.5 Odškodňování za bolest a ztížené společenské uplatnění	39
5.6 Nestátní organizace	40
5.6.1 Bílý kruh bezpečí	41

6. Ochrana občanů před viktimizací

6.1 Prevence kriminality	43
6.2 Význam viktimologie pro prevenci kriminality	43
6.3 Strach ze zločinu	44
6.4 Spokojenost s prací policie, latentní kriminalita	48

Závěr	51
--------------	----

Literatura	53
-------------------	----

Úvod

Na počátku se tato práce pokouší vyjasnit pojem oběti a újmy. Ozřejmuje předmět zájmu viktimologie, nastiňuje její stručnou historii a zároveň poukazuje na nedostatky a omezení na které viktimologie při své snaze o poznání oběti nutně naráží.

Zabývá se osobou oběti, vysvětluje pojmy viktimnosti, viktimizace, reviktimizace a sekundární viktimizace. Popisuje vztah mezi obětí a pachatelem a zastavuje se u typologií obětí a v návaznosti na ně u kritéria viktimologického zavinění. To ilustruje na příkladu trestného činu znásilnění.

Následují kriminální statistiky a výzkumy obětí trestných činů. Práce popisuje historii viktimologických výzkumů, zamýšlí se nad jejich významem a jmenuje některé problémy, se kterými se viktimologický výzkum potýká. V této souvislosti věnuje pozornost problematice pseudooběti. Dále už přináší aktuální data týkající se obětí jak v České republice, tak v zahraničí.

Další kapitola si všímá způsobů, jakým je postavení oběti upraveno v platném trestním právu. Vysvětluje institut poškozeného v trestním řízení, rozebírá právo na náhradu škody a porovnává postavení poškozeného a obviněného. Zamýšlí se také nad odklony jako určitými neformálními alternativami klasického postupu trestního řízení. Na závěr jmenuje možné zdroje sekundární viktimizace ze strany policie při vyšetřování.

Dále jsou zmíněny různé formy pomoci oběti. V rámci předpisů z této oblasti jsou důležité jak ty české – tedy zejména zákon o poskytnutí peněžité pomoci obětem trestné činnosti, tak mezinárodní. Vedle zavedené pomoci obětem v České republice je tedy v této kapitole stručně nastíněna úprava této oblasti v ostatních evropských zemích. Na závěr jsou zmíněny nevládní organizace, které vedle státu představují bez pochyby nepostradatelnou součást systému pomoci obětem trestných činů.

Závěrečná kapitola je věnována významu viktimologie pro prevenci kriminality. Nejprve ozřejmuje prevenci kriminality jako takovou, potom poukazuje na jednotlivé oblasti, ve kterých mohou být viktimologické poznatky a přístupy užitečné. Pozastavuje se také nad fenoménem strachu z kriminality jako nad faktorem závažným způsobem ovlivňujícím kvalitu života občanů.

1. Viktimologie

1.1 Oběť

Kdo je oběť, co se myslí tímto pojmem? Původně se jí rozuměl člověk, který měl být rituálně usmrčen aby uspokojil nadpřirozené síly.¹ Dnes se v obecné rovině používá v jiném významu, označuje ohroženého nebo nějakým způsobem poškozeného člověka nebo hodnotu. Můžeme potom uvažovat o obětech války, režimu, katastrof, dopravních nehod, o obětech krádeží a vražd, nemocí, pomluv a lží.

Pojmu oběť je vlastní jistá trpnost, pasivita – člověk se obětí stane bez vlastního přičinění, díky někomu nebo něčemu jinému. Zároveň s sebou vyslovení slova oběť implicitně nese představu bolesti a bezmoci.²

Pojem oběť má ale specifický význam v oblasti kriminologie resp. viktimologie. Je spojen s porušením práva, s trestným činem – tedy zaviněným jednáním. Jedna z možných kriminologických definic oběti by tak mohla znít: Oběť zločinu je osoba, jež má odůvodněnou šanci vyhrát právní při proti pachateli činu, jenž je v pozitivním právu definován jako zločin (J. van Dijk).³

Jiný pohled na vymezení pojmu oběť nabízí rozlišování obětí podle míry spoluzavinění. I když se může na první pohled zdát, že rozdělení odpovědnosti za trestný čin mezi delikventem a obětí je jasné, ve skutečnosti se oběť jen málokdy žádným způsobem nepodílí na vzniku své újmy. Typickou skupinou trestných činů, kde hranice mezi útočníkem a obětí nemusí být jasná, jsou násilné trestné činy. Právě této skupiny se týká institut nutné obrany. U majetkových trestných činů lze v této souvislosti poukázat na tzv. bílé koně (většinou mladé, nezkušené, nemocné lidi, kteří jsou zapojeni do majetkové trestné činnosti, ale neznají dosah svého jednání ani jeho nezákonný účel).⁴

1.2 Újma způsobená obětí

Pro vztah mezi obětí a útočníkem je charakteristický konflikt – marně bychom u něj hledali rovnost nebo oboustranný prospěch, jako tomu je u jiných lidských vztahů. Celá interakce je naopak nesymetrická, často destruktivní, pachatel na oběti parazituje, utlačuje ji a zneužívá. Výsledkem takového konfliktu je újma, která vznikne oběti.

Újma jistého druhu je vlastní každé oběti – bez ní by to nebyla oběť. Podle předmětu můžeme rozlišovat újmu na životě, na zdraví, na majetku, ale také újmu

¹ **Karmen A.** Crime Victims, An Introduction to Victimology. Brooks/Cole Publishing Company 1984, s. 1. Podobně také Ottův slovník naučný XVIII s. 534

² Karmen v této souvislosti zmiňuje jisté skupiny obětí, které místo pojmu „victim“ – oběť, používají raději „survivor“ – ten, kdo přežil. A to z toho důvodu, že „survivor“ s sebou nese orientaci do budoucnosti a zároveň vyjadřuje to, že postižený se úspěšně vyrovnal s újmou a zdárně pokračuje ve své existenci. Tamtéž s. 1

³ **Buriánek, J.** Oběti trestné činnosti jako problém sociologického výzkumu a policejní praxe. Praha 1997, s. 20

⁴ **Chalupová, J.** Pachatel, nebo oběť?. In: Vitoušová, P. (ed): K problematice obětí trestných činů. Praha: BKB 1995, s. 31

psychickou nebo újmu na cti. Psychické ublížení se může projevovat např. strachem, bázni, nedůvěrou k lidem, sebelítností, sníženým sebevědomím, sebeobviňováním nebo pocitem bezmoci. Za velmi vážné se pokládá poškození sociálního postavení oběti, narušení tzv. sociální role – ať už v rodině, zaměstnání nebo jiném prostředí. Určení závažnosti takové újmy není jednoduché, jisté ale je, že psychické „rozhození“ může mít leckdy pro oběť horší následky, než škoda majetková. Naproti tomu odhad výše majetkové škody problémy v zásadě nečiní.

Z hlediska časového můžeme újmy dělit na ty, co přicházejí bezprostředně po trestném činu a na ty, které se projeví postupně nebo až po dlouhé době. I samotné trvání újmy může být krátkodobé nebo delšího trvání. Důležité je také hledisko napravitelnosti újmy. Majetkové škody se dají poměrně snadno nahradit, jiné druhy škod mohou být nezvratné, neodstranitelné, některé mohou zůstat doživotně.⁵

Intenzita vztahu oběti k újmě určuje, zda se jedná o oběť bezprostředně trestným činem dotčenou, nebo naopak o oběť poznamenanou nepřímou. Neplatí ale automaticky úměra mezi mírou účasti na samotném trestném činu a závažností újmy. I u tzv. nepřímé oběti se někdy může jednat o značné narušení života. Viktimologie se převážně zaměřuje na oběti bezprostředně trestným činem poznamenané.

1.3 Viktimologie

Vědní disciplína, která se oběti věnuje, se nazývá viktimologie (latinsky victima = oběť). Je součástí kriminologie.⁶ Zabývá se viktimností (dispozice a vlohy stát se obětí), zkoumá jakou úlohu oběť hraje při vzniku trestného činu, hledá možnosti odškodnění a jiné pomoci obětem. Analyzuje rozsah a způsob participace oběti na trestném činu – z tohoto pohledu se viktimologie zabývá způsobem, jak si oběť spoluvytváří svého pachatele.⁷

Její cílem je odstranění rizikových, viktimogenních faktorů pro potencionální oběti, poznání viktimogenních situací, dob a míst, která jsou pro oběť riziková a vypracování příslušných doporučení.⁸ V rámci prevence jde tedy o zabránění viktimizace potenciálních obětí.

Kriminalistická viktimologie se odchyľuje od obecné viktimologie „kriminologické“ svým důrazem na aplikační praxi – na včasné odhalení zločinu. Obecné viktimologické poznatky jsou transformovány pro praktické potřeby policie a dalších orgánů podílejících se na vyšetřování. Hlavní orientace je logicky směřována na roli obětí při oznamování trestných činů, výslech svědků a poškozených, na spolupráci s obětí při rekonstrukci trestného činu nebo při vyšetřovacím pokusu. Oběť je využívána jako zdroj informací o trestném činu, je nositelem stop, které mohou pomoci odhalit pachatele.

⁵ V případech silného otřesu může negativní zážitek vyvolat trauma. K tomuto více viz: *Vyhliďalová, P.* Trauma oběti trestného činu. In: *Policista* 1/1998, příloha s. 5-8

⁶ Za samostatnou vědu považoval v minulosti viktimologii např. Mendelsohn. Kriminologii můžeme definovat jako vědu o kriminalitě (zločinnosti), o jejích pachatelích a obětech a o její kontrole.

Novotný, O., Zapletal, J. a kol. Kriminologie. 2. vydání, Praha: ASPI 2004, s. 15

⁷ *Heretik, A., Vajdičová, K.* La Femme fatale – pokus o viktimologickou analýzu. In: *Trestní právo* 5/1998, s. 17

⁸ *Kuchta, J. a kol.* Kriminologie. Brno: Masarykova univerzita 1999, s. 107

1.3.1 Historie viktimologie

Pro první fázi vývoje systému trestního práva bylo charakteristické minimum regulace spolu s nulovou intervencí třetí strany (státu). Oběť sama stíhala i trestala zločince, místo trestního procesu se jednalo o určitou formu svépomoci. Ve starověku a potom ve středověku výkon práva přejímá panovník, resp. feudálové. Systém trestního práva se koncentruje na stát a pachatele – práva obžalovaných jsou postupem doby přesně upravena a garantována, naproti tomu práva svědků a poškozených zůstávají dlouhou dobu opomíjena.⁹ Chráněn je v první řadě stát (koruna). Až o mnoho století později je porušení právních statků oběti státem uznáno a stíháno. Takto se v historickém procesu kriminalizace objevuje určitý obraz oběti zločinu.¹⁰

K prvnímu uznání důležitosti oběti, případně vztahu oběti a pachatele, dochází u případů vražd, kde je oběť významná pro objasnění okolností spáchání trestného činu. Uvažuje se také o určité způsobilosti stát se obětí útoku. Nic to ale nemění na tom, že oběť je postavena na roveň ostatních okolností týkajících se trestného činu jako je místo činu, doba nebo provedení. Je „elementem okolí“.¹¹ V tomto pojetí tedy oběť představuje pouze jeden z faktorů trestného činu, samotný trestní proces se orientuje na pachatele a trestný čin.

To se mění po druhé světové válce, která spolu s holocaustem bývá považována za hlavní impuls ke vzniku širšího zájmu o oběti. U veřejnosti stoupla citlivost vůči násilí a utrpení. Název „viktimologie“ pochází údajně z roku 1948 od psychiatra Werthama (Karmen vztahuje první použití tohoto pojmu k advokátu Mendelsohnovi do roku 1947).¹² Ale také Hans von Hentig vydal v roce 1948 knihu *The Criminal and his Victim*. Tyto tři osobnosti lze tedy považovat za zakladatele moderní viktimologie. Právě Hentig upoutal pozornost publikacemi, ve kterých na základě zachycení značného počtu případů vytvořil podle psychologických a sociálních znaků obětí jejich klasifikaci.¹³

Wertham, Mendelson a Hentig tak stojí na počátku uvědomění si skutečnosti, že oběť je imanentní součástí páchaní trestných činů a proto logicky může přispět k jejich objasnění. Jedním z důvodů, proč k objevení zájmu o oběť dochází výrazněji až v pozdních 40. letech 20. století je pravděpodobně fakt, že oběť jako pasivní článek trestného činu neznamená – na rozdíl od pachatele – pro společnost nebezpečí. Pro kriminologii ale viktimologický přístup představuje nesporné obohacení a prohloubení poznatků. Dodává jí také jistý altruistický rozměr, oživuje ji o dimenzi humanity, a v neposlední řadě přináší důležité praktické poznatky pro kriminologickou prevenci.¹⁴

⁹ Čírtková, L. Kriminální psychologie. Praha: Eurounion 1998, s. 106

¹⁰ Kaiser, G. Kriminologie, Úvod do základů. Praha: C. H. Beck 1994, s. 224

¹¹ Tamtéž, s. 221

¹² Karmen A. *Crime Victims, An Introduction to Victimology*. Brooks/Cole Publishing Company 1984, s. 26

¹³ Kuchta J., Válková H. a kol. *Základy kriminologie a trestní politiky*. Praha: C. H. Beck 2005, s. 157

¹⁴ Pro praktickou ilustraci dvou rozdílných kriminologických přístupů lze v této souvislosti poukázat na jedné straně na Zapletalovy studie ze 70. a 80. let spolu s jeho pozdějšími pracemi o problematice homicidologie z let 90. a na straně druhé na klasický marxistický konceptuální rámec „syndromu kriminality“ a „kriminogenního komplexu Ratimova“. Pro „syndrom kriminality“ jsou charakteristické vlastnosti kriminogenní situace, kriminogenní subjekt a vztahy mezi nimi (podobně je tomu i u „komplexu Ratimova“). Zapletal si na rozdíl od toho ve svých pracích všimá navíc také charakteristik obětí, přihlíží k údajům o obětech a k jejich úloze v genezi vraždy. Neumann, J. Některé kriminologické aspekty viktimologického přístupu. In: Vitoušová, P. (ed) *K problematice obětí trestných činů*. Praha: BKB 1995, s. 22

Nedílnou součástí viktimologie se stal také viktimologický výzkum používající dotazníková šetření. Empirická část viktimologie má pozitivní praktický dopad na prevenci kriminality i objasňování trestných činů – právě analýza situací viktimizace je velkým přínosem výzkumů. Má cenu také vzhledem k zvyšování kriminality a potížím s latentní kriminalitou.

Podoby veřejného úkolu nabyla náhrada škody. Její význam stále roste.

1.4 Obsah viktimologie

Jeden z možných pohledů na vnitřní strukturu viktimologie jí dělí na šest základních skupin jevů:¹⁵

- 1) Osoba oběti a její vlastnosti
- 2) Vztahy mezi obětí a pachatelem
- 3) Proces viktimizace a role oběti v něm
- 4) Role oběti v procesu odhalování, vyšetřování a soudního projednání věci
- 5) Pomoc oběti, způsoby jejího odškodnění a rehabilitace
- 6) Ochrana občanů před viktimizací

Výše nastíněné dělení také přibližně respektuje tato práce.

1.5 Metodologické nedostatky

Použití centrálního pojmu oběti je sporné, protože mimo „klasický zločin“ existuje také „zločin bez oběti“. Tam patří především oblast dopravních deliktů, hospodářská kriminalita nebo trestné činy proti životnímu prostředí. Typické pro tyto delikty je, že se u nich vytrácí jasná charakteristika oběti. To se nutně promítá do viktimologické analýzy těchto moderních masových deliktů – pokud riziko stát se obětí může potkat kohokoliv, pak se viktimologicky orientovaný zájem nezesiluje, ale zeslabuje. Kde se každý stává obětí, není obětí nikdo.¹⁶ Ani v takovýchto případech by ale viktimologie neměla rezignovat na své výzkumné ambice – z viktimologické perspektivy se lze pokusit o analýzu specifik takových trestných činů a popsat alespoň dílčí, výzkumu dostupné fáze viktimizačního procesu.¹⁷

Problémy jsou také s typologiemi obětí. Zjemňování a zpřesňování klasifikací nepřináší mnoho nového a navíc postrádají empirické potvrzení. To ukazuje spíše na pomocnou úlohu typologií při viktimologické analýze.

¹⁵ Novotný, O., Zapletal, J. a kol. Kriminologie. 2. vydání, Praha: ASPI 2004, s. 140

¹⁶ Kaiser, G. Kriminologie, Úvod do základů. Praha: C. H. Beck 1994, s. 224

¹⁷ Kuchta J., Válková H. a kol. Základy kriminologie a trestní politiky. Praha: C. H. Beck 2005, s. 161

2. Osoba oběti

2.1 Viktimnost

Pravděpodobnost stát se obětí není v populaci rozložena rovnoměrně. Stupeň pravděpodobného rizika (disponovanost) stát se obětí vyjadřuje viktimmnost. Je dána mnoha faktory – především vlastnostmi jedince, jeho chováním a sociální rolí, ve které se nalézá. V souvislosti s viktimmností se užívají spojení jako „potencionální oběť“ (Hentig) nebo „viktimmogenní potenciál“ (Holist).¹⁸

Člověk je nositel velkého množství vlastností. A také s celým souborem povahových vlastností a situací, ve kterých se jedinec díky svému sociálnímu postavení ocitá, je viktimmnost spojena. Nicméně je možné jednu z osobních charakteristik izolovat a přesto nalézt spojitost s viktimmností – např. profese oběti (policisté, strážníci, hlídači, vězeňský personál atd. patří mezi riziková zaměstnání) nebo věk u násilných deliktů (mladí se častěji ocitají v nebezpečných situacích díky svému způsobu života). Samozřejmě hrají roli také osobní vlastnosti jako vznětlivost nebo důvěřivost.¹⁹ Relevantní může být i jakékoliv narušení společensky zaběhnutých hodnot a norem (cizinci, homosexuálové, mentálně zaostalí). I u osob aktivně zapojených do kriminální činnosti je riziko viktimmizace zvýšené.

V rámci viktimmnosti můžeme rozlišovat statický model (vyzdvihuje určité trvalé vlastnosti oběti) a dynamický model (klade důraz na interakci mezi obětí a pachatelem).²⁰ Samozřejmě toto dělení je spíše akademické, protože v praxi jde vždy o syntézu obou pohledů.²¹

2.2 Viktimmizace, reviktimmizace

Jestliže viktimmnost představuje potenciál stát se obětí, viktimmizace je proces, v němž je tento potenciál naplněn – kdy se mění ve skutečnost. Dominantní roli v něm sehrává pachatel a promítají se do něj všechny roviny deliktu – jak chování oběti a její vztah k pachateli, tak míra viktimmnosti.

¹⁸ **Novotný, O., Zapletal, J. a kol.** Kriminologie. 2. vydání, Praha: ASPI 2004, s. 142

¹⁹ Provázanost mezi viktimmností a určitými osobnostními vlastnostmi prokázal výzkum provedený ve FN v Olomouci. Bylo vybráno padesát nemocných se zlomeninami obličejových kostí z kriminálních příčin s účelem zjistit, do jaké míry bylo riziko zranění závislé na jejich způsobu života, osobnosti a inteligenci. Z výsledků vyplynulo, že riziko fyzického násilí do značné míry souvisí s povahovými rysy a určitým životním stylem, zejména s narušením schopnosti dospělého jedince adekvátně se přizpůsobit prostředí, ve kterém žije. Jako typický pacient vyšel mladý muž, svobodný nebo žijící v neuspořádaných rodinných vztazích, s průměrnou úrovní rozumových schopností, kuřák s kladným vztahem k alkoholu. Nestálá, nevyrovnaná osobnost se zvýrazněnými agresivními tendencemi. **Vachutková, M., Pazdera, J.** Psychologický profil nemocných se zlomeninami obličejových kostí. In: **Vitoušová, P. (ed)** K problematice obětí trestných činů. Praha: BKB 1995, s. 72-74

²⁰ **Heretik, A., Vajdičová, K.** La Femme fatale – pokus o viktimmologickou analýzu. In: Trestní právo 5/1998, s. 18

²¹ Na příběhu atraktivní ženy, kterou se nejprve její partner pokusí zabít, protože se s ním rozešla a po nějaké době je ze stejného důvodu ubodána jiným bývalým partnerem, je názorně ilustrována osobnost s vysokým rizikem viktimmizace (jak kvůli osobnostním rysům, tak způsobu nakládání se svým okolím). Tamtéž, s. 18-19

V případě opakované viktimizace (reviktimizace) není důležité, jestli viktimizace pochází ze stejného nebo různých zdrojů, typické pro ni ale je, že k útokům na oběť dochází krátce po sobě. V souvislosti s reviktimizací se hovoří o koncepci kariéry oběti. Jedná se o alternativu k názoru, že v případě opakované viktimizace jde pouze o nešťastný sled náhod.

Predestinovaná oběť je pro pachatele něčím přitažlivá – je snadno zranitelná. Koncepce mnohočetné oběti je založena na předpokladu, že pachatel se chová racionálně. Zranitelnost představuje vše, co posiluje záměr pachatele přejít k akci. Vysílá-li osoba do svého okolí signály poukazující na její slabost nebo neopatrnost, přitahuje na sebe pozornost potencionálních útočníků. Např. dotazování pachatelé znásilnění uváděli, že si vybírali oběť, která na ně působila jako nesamostatná, málo sebejistá a pomalá.²²

Faktory zranitelnosti mohou být sociální (např. riziková profese), behaviorální (rizikové způsoby chování) nebo osobnostní psychické vlastnosti (např. důvěřivost). Koncepce kariéry oběti za jeden z takových faktorů pokládá první osobní setkání s kriminalitou (první viktimizace). Zdůrazňuje, že fenomén mnohočetné oběti se nevztahuje pouze na určitý psychologický typ oběti, ale že z velké části rizikové charakteristiky vznikají až jako důsledek prvního trestného činu. Trestný čin totiž může na určitou dobu zranitelnost jedince prudce zvýšit.

Psychologickým základem koncepce kariéry oběti je naučená bezmocnost a pocit vlastní slabosti. Důsledkem jsou pak submisivní a pasivní vzorce chování. Největší riziko reviktimizace vzniká u obětí všech podob násilí a u obětí sexuálních deliktů. Zejména u nich je proto nezbytné včas nabídnou odbornou intervenci, která se cíleně zaměřuje na problém zvýšené zranitelnosti.²³

Nemusí se ale jednat pouze o trestné činy, kde je objektem lidské zdraví nebo důstojnost. Už v roce 1988 si při projektu prevence vloupání ve Velké Británii všimli, že jakmile došlo k vloupání do domu, šance, že k tomu dojde znovu je čtyřnásobně vyšší než u domu, kde k vloupání nedošlo.²⁴ Ve specifickém výzkumu firem v Houstonu pouhých 18% firem pokrylo 83% ozbrojených loupeží.²⁵

2.3 Sekundární viktimizace

Vedle viktimizace prvotní je zde ještě viktimizace sekundární. Hovoří se o ní v případě viktimizace, která navazuje na již spáchaný trestný čin a mnohdy navyšuje již utrpěnou újmu. Zdroj může být různý – např. samotný pachatel, sociální prostředí nebo dokonce orgány činné v trestním řízení. Právě orgány činné v trestním řízení především by se měli chovat citlivě a ohleduplně, aby oběť zbytečně nezatěžovaly.

V souvislosti se sekundární viktimizací se dá také uvažovat o primární a sekundární újmě. Mezi primární patří fyzická, finanční nebo emocionální újma (např. ztráta pocitu bezpečí, narušení intimity při vloupání do bytu). Sekundární ublížení jsou výlučně psychologického rázu, řadíme mezi ně pocit nespravedlnosti, nedůstojnosti, pocit izolace.

²² Čírtková, L. Co z nás dělá oběti trestných činů? Psychologie Dnes 4/2000, s. 22

²³ Čírtková, L. Je opakovaná viktimizace náhoda? Zpravodaj BKB 2/2000, s. 8

²⁴ Farrel, G., Pease, K. Once Bitten, Twice Bitten: Repeat Victimization and its Implications for Crime Prevention. PRG 1993, s. 21

²⁵ Buriánek, J. Oběti trestné činnosti jako problém sociologického výzkumu a policejní praxe. Praha 1997, s. 21

O terciární viktimizaci se hovoří v případě, že jedinec se není schopen vyrovnat s traumatickou zkušeností, přestože z objektivního hlediska došlo k nápravě nebo uzdravení. Terciární viktimizace je tedy spojena s osobnostním založením oběti.²⁶

2.4 Vztah mezi obětí a pachatelem

Mezi obětí a pachatelem existuje často ještě před spácháním trestného činu vztah, který ovlivňuje proces viktimizace. Může se jednat buď o vztah objektivní (místo bydliště nebo pracoviště), nebo subjektivní (milenecký vztah, obchodní partneři). Obsah tohoto vztahu často představuje motiv trestného činu. U odlišných druhů trestných činů sehrávají vztahy mezi obětí a pachatelem rozdílnou roli. Obecně menší význam mají u majetkových deliktů, naopak větší u násilné a mravnostní kriminality. Někdy je předchozí vztah s obětí pro pachatele výhodný (např. zná zvyky oběti), jindy nevýhodný (oběť, která pachatele zná ho může identifikovat).²⁷

Podle výzkumů týkajících se vražd jen v jednom případě z pěti byla oběť zavražděna cizí osobou.²⁸ Ve dvou pětinach byl vztah mezi obětí a pachatelem velmi blízký, v dalších dvou pětinach se oběť a pachatel alespoň znali. U loupeží je vztah mezi obětí a pachatelem dosti častý i když ne tak jako u vražd. Také u sexuální delikvence je četnost blízkého vztahu mezi obětí a pachatelem vysoká (např. u znásilnění je to 31%).²⁹

Vztah mezi obětí a pachatelem je relevantní také pro odhalování trestných činů – umožňuje vytyčovat vyšetřovací verze, ovlivňuje věrohodnost svědecké výpovědi oběti a její ochotu při odhalování a vyšetřování trestného činu. Tyto aspekty jsou předmětem zkoumání kriminalistické viktimologie.

2.5 Typologie obětí

Pokus strukturovat viktimnost do prakticky použitelných soustav představují typologie obětí. Z různých typů chování obětí, jejich odlišného životního stylu a druhových charakteristik zločinů, jejichž oběťmi se staly, vycházejí rozdílné typologie, které akcentují různá hlediska. Obecně je možné jmenovat tři skupiny viktimogenních faktorů: sociální (sociální vrstva, profese, pozice v rodině), osobnostní (konstelace osobnostních vlastností, povaha) a behaviorální (rizikové chování).

Základní překážkou na kterou se naráží při snaze o precizaci typologií je nedostatek možností jejich empirického ověření. Za smysluplné se pokládají zejména typologie třídící oběti podle kritéria viktimologické viny – spoluzavinění oběti (hovoří si také o participaci oběti či o koncepci atraktivitu oběti pro pachatele).³⁰

Spoluzavinění zde není míněno v trestněprávním smyslu a nesnímá z pachatele zodpovědnost za spáchaný skutek.

²⁶ Čírtková, L. Kriminální psychologie. Praha: Eurounion 1998, s. 111

²⁷ Novotný, O., Zapletal, J. a kol. Kriminologie. 2. vydání, Praha: ASPI 2004, s. 145

²⁸ Tamtéž, s. 146

²⁹ Martínková, M. (ed) Mezinárodní výzkum obětí trestné činnosti v Praze v roce 2000. Praha: IKSP 2002, s. 29

³⁰ Čírtková, L. Oběti znásilnění. In: Kriminalistika 3/2002, s. 197

Mezi další praktické kategorie patří např. skrytá oběť (zůstala utajena před policií a justičními orgány), predestinovaná oběť (osoba s vysokým rizikem viktimizace), předstírající oběť (pouze simuluje újmu), hypertrofující oběť (zveličuje skutečně utrpěnou újmu), dobrovolná oběť (vyslovila sama souhlas s poškozením, např. oběť masochistických praktik), oběť recidivista (opakovaně se stává obětí například svou naivitou, důvěřivostí, nebezpečnými aktivitami).³¹

2.6 Dělená odpovědnost

Případů, kdy se oběť nijak na procesu viktimizace nepodílí nebude v praxi mnoho. Už Hentig ze svých typologií vyvodil závěr, že role pachatele a oběti není oddělená, nýbrž že se určitá část oběti podílí na vzniku trestného činu tím, že pachatele provokuje, chová se lehkomyšlně a nezodpovědně nebo se dokonce spoluúčastní na jiné formě delikventního jednání. Oběť ovlivňuje jak průběh trestného činu, tak i jeho následky. Může působit stimulačně (například se pachateli posmívá). I drobná příkoří se sčítají a mohou vyústit ve zkratové reakce (žena zavraždí muže, který ji po léta týral). Neopatrnost, podceňování nebezpečí, uvedení se do stavu snížené obranyschopnosti – to vše může pachateli usnadnit jeho roli.

Mezi reakce na Hentigovu studii patří práce M. Wolfganga (*Patterns in Criminal Homicide*). V ní dospěl na základě výzkumu 588 vražd spáchaných ve Filadelfii v letech 1948-52 k závěru, že asi 26% obětí těchto vražd si svoji smrt víceméně přivodilo svým chováním iniciujícím násilím. Mezi další diskutované práce patří studie M. Amira z roku 1971. Jejich autor na základě analýzy 646 případů znásilnění registrovaných Filadelfskou policií dospěl k závěru, že k nim v 19% došlo v důsledku provokace ze strany oběti. Tento přímočarý závěr byl ostře kritizován jak z hlediska metodologických chyb (u registrované kriminality vycházel z kvantitativních dat a dával je do souvislosti se spoluzodpovědností za zločin, kde vycházel z dat kvalitativních), tak kvůli určité ideologické zprávě, kterou jeho závěry obsahovaly a která by mohla znít asi v tom smyslu, že žena, která chodí sama tmavým parkem po setmění, nese za své znásilnění spoluodpovědnost.³²

Musil považuje za smysluplné třídění dle viktimologické viny podle Holista: Oběti, které viktimizaci zavinily buď individuálně (např. provokatér), nebo příslušností k rizikové, negativně hodnocené skupině (např. prostitutka) a oběti, které nezavinili svou viktimizaci – individuálně (např. občan vystoupí na obranu přepadené osoby a je při tom zraněn), nebo příslušností k rizikové, pozitivně hodnocené skupině (např. policista).³³

³¹ Novotný, O., Zapletal, J. a kol. Kriminologie. 2. vydání, Praha: ASPI 2004, s. 148

³² Kuchta J., Válková H. a kol. Základy kriminologie a trestní politiky. Praha: C. H. Beck 2005, s. 187

³³ Novotný, O., Zapletal, J. a kol. Kriminologie. 2. vydání, Praha: ASPI 2004, s. 148

Další typologie na základě kritéria zavinění uvádí Karmen.³⁴

Mendelsohn (1956)	Fattah (1967)	Lamborn (1968)
Kompletně nevinná	Neparticipující	Iniciace
Mírné zavinění	Latentně predisponovaná	Usnadnění
Vinná jako útočník	Provokující	Provokace
Více vinná než útočník	Participující	Spáchání
Plně odpovědná	Předstírající	Spolupráce
Simulující		Podněcování
Schafer (1977)	Sheley (1979)	Karmen (1980)
Nesouvisející	Aktivní útočník – pasivní oběť	Svědomitě se bránící
Biologicky slabá	Akt. útočník – polopasiv. oběť	Obvykle pozorná
Sociálně slabá	Aktivní útočník – aktivní oběť	Nedbale usnadňující
Politicky motivovaná	Plopasiv. útočník – akt. oběť	Ukvapený, unáhlený iniciátor
Ukvapená	Pasivní útočník – aktivní oběť	Provokativní spiklenec
Provokující		Vymýšlející si simulant

2.6.1 Znásilnění

Asi nejvíce patrné je vnímání dělené odpovědnosti u trestného činu znásilnění. Na jedné straně sice existují vysoké tresty za tento trestný čin, na stranu druhou dochází často ke stigmatizaci oběti. Jako kdyby oběť udělala něco špatně, nějak si svůj osud zasloužila. Od ženy, která stopuje nebo přijme pozvání na drink se čeká, že také přijímá risk, který s tím souvisí. Navíc při nahlášení znásilnění se oběti mnohdy nevěří. Přes svou vážnost bývá znásilnění často předmětem vtipů.³⁵

I u jiných násilných trestných činů se pachatelé často při své obhajobě snaží na oběť svalit část odpovědnosti. Orgány činné v trestním řízení by proto měly hledat rovnováhu mezi odhalením podílu oběti na viktimizaci a nespravedlivým napadáním oběti, které je traumatizující a ve svém důsledku znamená sekundární viktimizaci.

³⁴ **Karmen A.** Crime Victims, An Introduction to Victimology. Brooks/Cole Publishing Company 1984, s. 85

³⁵ Více k problematice dělené odpovědnosti a znásilnění viz **Čírtková, L.** Oběti znásilnění. In: Kriminálnístika 3/2002, s. 197

3. Výzkumy obětí trestných činů a kriminální statistiky

3.1 Index viktimizace

Zkoumání kvantitativních údajů o počtu obětí umožňuje mimo jiné sledovat dynamiku tohoto jevu jak v čase tak v mezinárodním měřítku. Absolutní četnosti mají malou vypovídací hodnotu, protože jsou ovlivňovány proměnlivým počtem obyvatelstva, k němuž se vztahují. Společenský dopad kriminality lépe vyjadřují relativní četnosti viktimizace. Index viktimizace je podíl obětí připadajících ve sledovaném časovém období na určitý počet obyvatel žijících na vymezeném území.³⁶ Většinou jsou sledovány buď jednoleté nebo pětileté intervaly. Indexy se udávají buď celkové, pro veškerou kriminalitu, nebo diferencované, pro jednotlivé druhy trestných činů. Při analýze je třeba brát v úvahu, že jedna a tatáž osoba se může stát obětí opakovaně.

3.2 Význam, rozsah a historie výzkumu obětí

Viktimologický výzkum odráží jak zájem o oběti samotné, tak o viktimologickou prevenci. Poznatky získané ve výzkumech také příznivě ovlivňují další vývoj v oblasti trestněprávní legislativy, kde mohou sloužit jako podklady nebo vodítka novelizací či přijímání nových zákonů a tím zlepšit postavení oběti v trestním procesu.

Může probíhat na místní, národní nebo mezinárodní úrovni. Výzkumy na místní úrovni jsou zaměřeny na problémy s lokálním dopadem a data v nich získaná se používají na preventivní opatření v dané oblasti.

Hlavní metodou viktimologického výzkumu je anonymní dotazníkové šetření.

Cílem první generace národních výzkumů, které proběhly v polovině 60. let 20. století v USA a opakovaly se v ročních intervalech (NCVS – National Crime Victimization Surveys), bylo shromáždit údaje o rozsahu kriminality tak, aby doplňovaly policejní statistiky. Později s výzkumy začaly i země západní Evropy (Nizozemí, Finsko).³⁷

Pro preventivní programy bylo důležité stanovit bezpečnostní rizika, cílem také bylo dozvědět se důvody oznamování a hlavně neoznamování trestných činů, případně získat konkrétnější představu o latentní kriminalitě. Shromážděná data mohla pomoci stanovit vzorce viktimizace a určit tak míru viktimnosti jednotlivých skupin občanů.

Výzkumy na mezinárodní úrovni (ICVS – International Crime Victims Surveys) navrhla už v 70. letech OECD. Cílem bylo srovnat statistiky jednotlivých zemí. Aby bylo možné data vůbec porovnat, výzkum se týkal pouze trestných činů tradiční kriminality, kde trestné činy různých zemí měly obdobnou definici.

V rámci Rady Evropy byla v roce 1984 viktimizaci a strachu ze zločinu věnována 14. kriminologická konference. Po zasedání místních a regionálních úřadů Rady Evropy, která se konala v roce 1987 v Barceloně, byla vytvořena pracovní skupina (prof. J.J.M. van Dijk, P. Mayhewová, M. Killias), která vypracovala metodologii výzkumu spolu s dotazníkem.

³⁶ Kuchta J., Válková H. a kol. Základy kriminologie a trestní politiky. Praha: C. H. Beck 2005, s. 159

³⁷ Válková, J. Výzkum obětí trestného činu v České republice. Praha: IKSP 1997, s. 13

Mezinárodní výzkumy mají tedy jednotnou metodologii a používají jeden standardizovaný dotazník. V roce 1989 proběhlo první kolo (z postkomunistických zemí se účastnilo pouze Polsko), do druhého kola v roce 1992 a třetího v roce 1996 se zapojilo i Československo, resp. Česká republika. Druhé kolo se konalo již pod vedením UNICRI – United Nations Interregional Crime and Justice Research Institute.³⁸ Čtvrté kolo proběhlo v roce 2000 bez účasti České republiky. Zároveň se v roce 2000 uskutečnil komparativní výzkum ve vybraných hlavních městech. V roce 2005 proběhlo kolo páté.

3.3 Nedostatky výzkumů

Většina výzkumů nepokrývá všechny relevantní kategorie – stranou zůstávají děti, když dotazováni jsou osoby starší 15 nebo 16 let, vyloučeny jsou osoby, které nežijí v domácnostech, společensky marginalizované osoby či jedinci v ústavech.³⁹ Potíže jsou také se zjišťováním počtu některých trestných činů (např. domácí násilí, vydírání).

Nepodchycena je hospodářská kriminalita, přestože výzkumy ukazují, že právnícké osoby jsou kriminalitou zasaženy více, než osoby fyzické. Také organizovaná kriminalita je zanedbávána, stejně jako oblast zločinů bez jasné oběti (např. drogové delikty).

Dále lze namítat, že zjišťovány jsou pouze vybrané zkušenosti s viktimizací, protože v dotazníku jsou specifikovány pouze určité trestné činy. Na druhou stranu jistá selekce je vždy nutná – to vyplývá z potíží s formulací otázek, s právníckými termíny. Je otázka do jaké míry je lze použít. Respondenti mluví o svých subjektivních zkušenostech s kriminalitou, jejich představy se ovšem mohou lišit od zákona, který trestné činy definuje.

Problémy přicházejí také při interpretaci výsledků statistických analýz, které neřídko vycházejí z kusých, nedostatečně kvalitně vedených podkladů. Proto nezbývá než se obrátit na výzkumné projekty zaměřené na konkrétní typ obětí zločinu. Ty se ale často dostávají za hranice kriminologického výzkumu, protože se jedná spíše o psychologicky nebo psychiatricky laděné studie.⁴⁰

Pravda také je, že do výzkumu se s větší pravděpodobností zapojí spíše oběti trestného činu než ti, kteří s viktimizací nemají žádné zkušenosti. Jedinci bez těchto zkušeností zařazení do výzkumu častěji odmítají spolupráci, protože mají pocit, že nemají co říci.⁴¹

3.3.1 Pseudooběť

Jak zaručit, aby se za oběti trestných činů nevydávaly osoby, které jimi ve skutečnosti nejsou? Tato otázka se samozřejmě týká výzkumů, které se snaží mimo jiné odhalit také oběti skryté, které nefigurují v policejních statistikách – respondent sám o sobě rozhodne, jestli je nebo není oběť. Dalším cílem takových výzkumů je odhalit, za jakých okolností dochází k viktimizaci, sklon obětí oznamovat nebo

³⁸ *Martínková, M. (ed)* Mezinárodní výzkum obětí trestné činnosti v Praze v roce 2000. Praha: IKSP 2002, s. 10

³⁹ *Válková, J.* Výzkum obětí trestného činu v České republice. Praha: IKSP 1997, s. 13

⁴⁰ *Kuchta J., Válková H. a kol.* Základy kriminologie a trestní politiky. Praha: C. H. Beck 2005, s. 163

⁴¹ *Válková, J.* Výzkum obětí trestného činu v České republice. Praha: IKSP 1997, s. 8

neoznamovat trestné činy, důvody neoznamování, spokojenost se způsobem vyřízení oznámeného incidentu, spokojenost s prací policie vůbec, postoje občanů k policii, pocit bezpečí a strach z kriminality. U výzkumů, kde se výzkumný vzorek sestaví z obětí pravomocně odsouzených trestných činů tento problém odpadá, protože o tom, jestli dotyčný opravdu je nebo není obětí, rozhodne soudce řídící se pravidly procesního dokazování. Dosažená míra jistoty správného výběru je potom vysoká.

Odhalit skryté oběti pro výzkumné účely lze pouze vlastním prohlášením se za oběť daným respondentem – jiné výzkumné techniky nemá viktimologie k dispozici. V případě, že respondent fakt viktimizace zamlčí, ovlivní to celková data, ale neovlivní to kvalitu souboru obětí, jako tomu je v případě fiktivní oběti, kdy je narušena homogenita výsledné skupiny a tím i ohrožena její analýza.⁴²

Důvody pro to, že se někdo stane pseudoobětí jsou v podstatě dva – omyl nebo lež. K omylu dochází většinou z důvodu zveličování vlastní újmy. Lze mu předejít přesným informováním o tom, co za trestný čin pokládáme a co ne. Z tohoto důvodu je žádoucí se vyhnout nejasným výrazům a naopak používat transparentní termíny. Lživé fabulaci respondenta je však těžké předejít. Zejména u těch respondentů viktimologických výzkumů, kteří se deklarují jako oběti trestných činů, ačkoliv před tím případ neoznámili policii, je nutné počítat s tím, že je mezi nimi určitá část pseudoobětí.

3.4 Viktimologické výzkumy v České republice

V České republice nemá zatím provádění výzkumů dlouhou tradici. Lze mezi ně zařadit dva výzkumy veřejného mínění ze 70. let (Kvasnička), pražský výzkum z roku 1995 zaměřený na oběti krádeže vloupáním (který byl součástí mezinárodního výzkumu), výzkum J. Buriánka a P. Kuchaře „Institucionální souvislosti kriminality: Vztah veřejnosti a bezpečnostních složek“, nebo různá šetření na místní úrovni zaměřené především na prevenci kriminality.⁴³

3.5 Mezinárodní výzkumy – ICVS (International Crime Victim Surveys)

Mezinárodní výzkumy – ICVS se uskutečnily zatím pětkrát, v roce 1989 v 15 zemích západní Evropy, v Polsku, Japonsku, Austrálii, USA a Kanadě, v roce 1992 ve 13 zemích včetně bývalého Československa, v roce 1996 opět ve 13 zemích spolu s Českou republikou, v roce 2000 (kdy byla zjišťována viktimizace obyvatelstva v roce 1999) v 17 průmyslových zemích včetně Polska ale bez České republiky. V roce 2000 se mimo to ještě v Praze uskutečnil další výzkum tohoto typu, který zahrnoval 16 hlavních měst zemí střední a východní Evropy. Posledního kola, které proběhlo v roce 2005, se účastnilo 15 starých členských států Evropské unie (EU/ICVS).

⁴² Musil, J. Metodologické problémy výzkumu trestných činů. In: *Kulišková K. (ed) K problematice obětí trestných činů a k výsledkům výzkumů obětí v České republice*. Praha: IKSP a BKB 1999, s. 35

⁴³ Novotný, O., Zapletal, J. a kol. *Kriminologie*. 2. vydání, Praha: ASPI 2004, s. 153

3.5.1 Výsledky ICVS ve vybraných průmyslových zemích

Co se týče rozsahu viktimizace, je možné rozdělit země do tří skupin: Austrálie, Anglie a Wales, Nizozemsko a Švédsko s nejvyšší mírou viktimizace (nad 24%), u Kanady, Skotska, Dánska, Polska, Belgie, Francie a USA je to 20 – 24%. Nejnižší počty obětí byly zjištěny ve Finsku, španělském Katalánsku, Švýcarsku, Portugalsku, Japonsku a Severním Irsku (pod 20%).

ICVS naznačují v letech 1988 – 1991 nárůst kriminality, stabilizace přichází v roce 1995 a pokles v roce 1999. Pokles zejména majetkových trestných činů byl pravděpodobně způsoben zvýšenou pozorností domácností věnovanou prevenci.

Dalším zajímavým zjištěním mezinárodních výzkumů je, že existuje velký podíl latentní delikvence na kriminalitě – zhruba polovina trestných činů, které se podle výpovědí staly, nebyla oznámena policii. S rostoucí závažností trestného činu stoupá také míra oznamování trestného činu.

Většina obětí byla s tím, jak policie postupovala v jejich trestní věci, spokojena. Míra zjištěné spokojenosti byla o něco nižší v případech, kde došlo k osobnímu napadení oběti pachatelem.

Pocit bezpečnosti respondentů zjišťovaný otázkou, jak se cítí po setmění venku na ulici ve svém okolí ukázal, že téměř čtvrtina se necítí vůbec, nebo jen částečně bezpečně (23%). Totéž neplatí ohledně pocitu bezpečí doma, kde se až na výjimky (6%) cítí naprostá většina respondentů i po setmění bezpečně.

Co se týče výzkumů, kterých se účastnila také Česká republika, lze vzhledem k její absenci u některých šetření pouze konstatovat, že zatímco v roce 1992 se stal v ČR obětí trestného činu každý čtvrtý respondent, v roce 1995 to byl již téměř každý třetí. Výzkumy dále odhalily vysokou míru obav občanů ČR před kriminalitou, nízkou spokojenost s prací policie a časté neoznamování trestných činů, související právě s nedůvěrou ve schopnosti policie efektivně na zločiny reagovat.

Z vývoje registrované kriminality lze ale usuzovat na to, že i na našem území, podobně jako ve většině ostatních evropských zemí, došlo ke stabilizaci skutečné kriminality, včetně její latentní části. Tomu by odpovídaly i výsledky výzkumu z roku 2000, kterého se účastnila také Praha, a v jehož rámci bylo zjištěno, že se zde v roce 1999 stal, stejně jako v roce 1995 na celostátní úrovni, každý třetí respondent (34,1%) obětí alespoň jednoho trestného činu.

3.5.2 Výsledky ICVS v hlavních městech vybraných zemí střední a východní Evropy

Praha se se svým indexem 34,1% umístila na druhém místě za Tallinem (41,2%), když průměrná míra viktimizace činila 26,9%. Nadprůměrná viktimizace byla u Prahy zjištěna zejména u majetkových deliktů, naopak podprůměrná u sexuálních deliktů, napadení a vyhrožování. Bylo také zjištěno, že v metropolích bývalých socialistických zemí je mnohem větší zastoupení obětí majetkových deliktů, zejména prostých krádeží a krádeží automobilů.⁴⁴

⁴⁴ *Martínková, M. (ed)* Mezinárodní výzkum obětí trestné činnosti v Praze v roce 2000. Praha: IKSP 2002, s. 16 a násl.

Index kriminální viktimizace (v %) v hlavních městech některých zemí střední a východní Evropy v roce 1999.⁴⁵

Město	11 druhů trestných činů ^a	Krádež auta	Krádež věci z auta	Vandalismus na autě	Krádež motocyklu	Krádež kola	Vloupání do obydlí	Pokus o vloupání do obydlí	Loupežné přepadení	Krádež osobního majetku	Sexuální incident ^b	Napadení, vyhrožování
Baku	8,3	0,4	1,1	1,1	0,1	0,2	0,6	0,7	1,6	3,2	0,2	1,0
Bukurešť	24,5	0,1	7,6	3,1	0,0	1,2	1,5	1,9	0,8	10,6	0,6	2,2
Budapešť	32,1	2,6	8,5	7,5	0,2	3,6	3,3	3,0	1,8	8,1	2,5	3,1
Kyjev	29,1	0,7	5,0	2,6	0,0	1,0	2,0	2,6	2,5	17,3	2,2	3,3
Lublaň	29,8	0,9	7,5	9,4	0,4	6,3	3,6	1,9	1,4	4,0	1,5	4,0
Minsk	23,6	1,0	7,7	5,3	0,1	0,4	2,6	2,1	1,4	8,3	1,8	2,6
Moskva	26,3	0,7	6,8	5,7	0,0	1,5	1,8	2,5	2,4	8,2	1,3	3,4
Praha	34,1	2,6	11,8	7,1	0,1	4,0	6,7	3,8	0,5	7,7	1,3	2,5
Riga	26,5	0,7	5,5	2,7	0,1	2,2	1,9	2,6	2,8	9,9	0,5	4,0
Sofie	27,2	1,6	9,5	3,5	0,0	1,0	4,3	2,9	1,5	8,2	0,6	1,7
Tallin	41,2	0,5	14,7	8,8	0,0	5,3	4,8	5,7	6,3	8,6	5,7	8,9
Tbilisy	23,6	0,6	7,1	2,4	0,0	0,6	2,4	2,7	1,8	10,6	0,9	1,7
Tirana	31,7	1,5	5,1	1,5	1,1	4,6	3,1	3,3	2,9	11,2	6,7	3,1
Vilnius	31,0	1,4	8,9	4,6	0,1	1,2	5,7	4,3	3,2	7,4	3,2	2,8
Varšava	26,4	0,7	8,4	7,2	0,1	2,4	1,5	2,0	3,1	5,9	1,8	2,9
Záhřeb	14,3	0,9	2,0	4,4	0,0	1,4	1,5	0,9	0,5	2,5	1,6	1,5
Všechna města ^c	26,9	1,1	7,3	4,8	0,2	2,3	2,9	2,7	2,2	8,2	2,0	3,1

^aMíra výskytu je definována jako „viktimizování nejméně jednou v roce 1999 nejméně jedním z 11 sledovaných trestných činů“

^bIndex se týká pouze žen

^cPrůměry jsou vypočteny ze všech měst, ve kterých proběhl výzkum

Index viktimizace (v %) sledovanými trestnými činy zjištěný výzkumem v Praze v roce 1999⁴⁶

a) U obecného vzorku 1500 respondentů:

Trestný čin	Index viktimizace (%)
Vloupání	6,9
Pokusy o vloupání	3,5
Loupežné přepadení	0,7
Krádeže osobního majetku	7,8
Napadení/vyhrožování	3,4
Podvody na spotřebitelích	20,3
Korupce (úředník požádal o úplatek)	8,1

⁴⁵ Tamtéž, s. 50

⁴⁶ *Novotný, O., Zapletal, J. a kol.* Kriminologie. 2. vydání, Praha: ASPI 2004, s. 155

b) U speciálních vzorků respondentů:

Vzorek respondentů	Počet resp. absolutně	Trestný čin	Index viktimizace (%)
Ženy	776	Sexuální delikty	1,5
Majitelé aut	1 124	Krádež auta	3,8
		Krádež věcí z auta	16,5
		Vandalství na autě	10,9
Majitelé motocyklů	139	Krádež motocyklu	1,4
Majitelé jízdních kol	1 034	Krádež jízdního kola	6,0

3.6 Kriminální statistiky

Oficiální kriminální statistiky v České republice neposkytují dostatek souhrnných statistických údajů o obětech trestných činů. Lépe než soudy nebo státní zastupitelství na tom je policie. Několik položek vstupního formuláře o trestném činu se vztahuje k tzv. objektům napadení – osobám, tj. k individuálním obětem trestných činů. Lze potom zjistit pohlaví, věk, některé sociální charakteristiky, taktická hlediska a následky trestné činnosti (úmrť, zranění, bez následků, jiné následky).⁴⁷

Údaje sbírá Odbor systémového řízení a informatiky Policejního prezidia ČR. Způsob evidování údajů není zdařilý, ztěžuje analýzu a komparaci dat (formulář je vyplňován v počátečním stadiu trestného činu, dodatečné korekce nejsou zcela spolehlivé). Přesný počet obětí není možné statisticky zjistit, protože v případě, kdy je napadena více jak tříčlenná skupina, neumožňuje formulář skutečný počet obětí podchytit. Ani tímto nelze vysvětlit některé velké diskrepance mezi počty statisticky vykazovaných obětí a trestných činů. Např. u krádeží v roce 1997 vykazuje policie 275 812 skutků, ale pouze 14 927 obětí.⁴⁸

Minimální počty napadených osob v letech 1995 – 2004 (zdroj: statistika PP ČR):⁴⁹

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
Skupiny	3 197	3 058	3 011	2 112	2 132	1 437	2 029	2 093	2 164	2 409
Ženy	16 930	18 226	15 605	16 410	16 103	16 252	16 207	17 394	19 515	21 618
Muži	18 349	19 236	19 304	18 928	19 214	19 256	18 845	20 411	21 253	23 370

Minimální počty obětí v letech 1996 – 2004:⁵⁰

	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
Počet obětí	44 738	42 055	40 310	40 422	39 732	40 203	43 083	46 237	51 010

⁴⁷ Tamtéž, s. 149

⁴⁸ Tamtéž, s. 150

⁴⁹ *Martinková, M.* Oběti trestné činnosti v České republice v roce 2004. In: *Marešová, A., Baloun, V., Cejp, M., Martinková, M.* Kriminální kriminalita v roce 2004. Praha: IKSP 2006, s. 92

⁵⁰ Tamtéž, s. 96

4. Oběť v trestním právu

4.1 Pojem oběti v platném právu

Pojem oběť ve smyslu v jakém mu rozumí viktimologie český právní řád nezná. Trestní řád používá výraz poškozený, který se nekryje s pojmem oběť, jak ho chápe viktimologie. „Poškozený“ je významově širší např. v tom, že práva a povinnosti poškozených jsou přiznána vedle fyzických osob také osobám právnickým, užším např. ve skutečnosti, že za poškozeného se nepovažují tzv. nepřímě oběti trestných činů (např. osoby citově vázány na přímou oběť). Navíc trestní řád preferuje poškozené, kteří utrpěli majetkovou, finančně vyčíslitelnou škodu, zatímco z viktimologických aspektů není taková preference odůvodněná.⁵¹

Mimo trestní řád existuje zákon č. 209/1997 Sb., o poskytnutí peněžité pomoci obětem trestné činnosti a o změně a doplnění některých zákonů, který přímo pojem oběti používá, ovšem ve významu užším, než v jakém ho vykládá viktimologie. § 2 odst. 1 vymezuje pojem oběti jako fyzickou osobu, které v důsledku trestného činu vznikla škoda na zdraví. Odst. 2 dodává, že za oběť se považuje i osoba pozůstalá po oběti, která v důsledku trestného činu zemřela, byla-li rodičem, manželem nebo dítětem zemřelého a současně v době jeho smrti s ním žila v domácnosti, nebo osoba, které zemřelý poskytoval nebo byl povinen poskytovat výživu.

Také zákon číslo 283/1993 Sb., o státním zastupitelství v § 4 odst. 2 říká, že státní zástupce se v souladu se svou zákonem stanovenou působností podílí na poskytování pomoci obětem trestných činů.

Postavení poškozeného zlepšuje zákon č. 218/2003 Sb., o soudnictví ve věcech mládeže. V jeho základních ustanoveních a základních zásadách se promítají východiska tzv. restorativní justice. Ta před formální represivní sankcí preferuje odčinění újmy způsobené pachatelem a obnovení narušených sociálních vztahů.

I na mezinárodní úrovni v posledních dvaceti letech přijaté dokumenty obsahují směrnice k poskytování bezprostřední pomoci po spáchání trestného činu, k podpoře oběti v průběhu vyšetřování a soudního projednávání případu, ke zprostředkování informací a poradenství, k osvětě, výchově a prevenci kriminality.⁵² Národní úpravy členských států jsou pozitivně ovlivněny těmito dokumenty.

4.2 Postavení oběti v trestním právu

V procesu odhalování i vyšetřování trestného činu má oběť nezastupitelný význam. Značná část trestných činů je oznamována přímo poškozenými. Zároveň bez výpovědí a spolupráce poškozených by vyšetřování bylo obtížné.

⁵¹ *Osmančík, O.* K problematice obětí trestných činů. In: *Vitoušová, P. (ed)* K problematice obětí trestných činů. Praha: BKB 1995, s. 7

⁵² Deklarace OSN č. 40/34 o základních principech spravedlnosti pro oběti trestného činu a pro oběti zneužití moci z roku 1985, The Handbook on Justice for Victims (OSN 1999), Úmluva RE z roku 1983 o odškodňování obětí násilných trestných činů (č. 141/2000 Sb.m.s.), dále dvě Doporučení RE R(85)11 o postavení obětí v rámci trestního práva a trestního procesu a R(87) 21 o pomoci obětem a prevenci viktimizace, Rámcové rozhodnutí EU 2001/220/SVV o postavení obětí v trestním řízení či Směrnice Rady 2004/80/ES o odškodnění obětí trestných činů.

Do jaké míry by ale oběť měla být zapojena do řízení před soudem? Pachatele je třeba potrestat a poškozenému nahradit škodu. Jakým způsobem by se měl poškozený na tomto podílet, kolik pravomocí by mu mělo být svěřeno? Má mít poškozený právo spolurozhodovat o vině a trestu? Má mít možnost utkat se s pachatelem před soudem? Nevedlo by posílení role oběti v trestním procesu k návratu principu msty?

Základním znakem trestního práva je jeho veřejnoprávnost, která se v trestním procesu projevuje mimo jiné zásadou oficiality. To znamená, že trestní stíhání před soudy je možné jen na základě obžaloby nebo návrhu na potrestání, které podává státní zástupce (§ 2 odst. 8). Jinými slovy stát, který dbá na dodržování zákonů, má také na starosti trestání porušení zákona. Občan vlastně uzavírá se státem konkludentně smlouvu tím, že ho platí ze svých daní a zároveň se zřiká části svých přirozených práv, která jsou omezována v zákonem vymezeném rozsahu. Vzdává se i toho „vzít spravedlnost do svých rukou“.⁵³

Poškozený má před soudem postavení procesní strany a jeho zájem se soustředí převážně na tzv. adhezní řízení, v němž se v rámci trestního procesu rozhoduje o jeho nároku na náhradu škody. Tím je jeho role v řízení jasně dána. Český trestní řád přiznává poškozenému rozsáhlá práva a možnosti, jak uplatnit své nároky na náhradu škody způsobené trestným činem.

V oblasti trestního práva hmotného jde v souvislosti s obětí především o posouzení, zda svolení oběti k trestnému činu je či není okolností vylučující protiprávnost takového jednání a tudíž i jeho trestnost. Při výměře trestu se zvažují osobní charakteristiky oběti a způsob provedení činu jako okolnosti vyjadřující stupeň nebezpečnosti trestného činu pro společnost.

V souvislosti s ochranou obětí lze zmínit novou privilegovanou skutkovou podstatu 215a tr. z. – týrání osoby žijící ve společně obývaném bytě nebo domě, která rozšiřuje trestněprávní ochranu před projevy domácího násilí a značně tak zlepšuje postavení určitých skupin obětí.

4.3 Oprávnění poškozeného v trestním řízení

Trestní řízení má být založeno na rovnosti stran – a rovnost občana před zákonem znamená především rovnost procesní.⁵⁴ § 12 tr. ř. sice mluví o poškozeném jako o straně, ale při srovnání jeho práv s právy jiných stran zjistíme, že práva poškozeného jsou omezena. Poškozený je chápán dílem jako strana, dílem jako svědek, což dále oslabuje jeho postavení jako strany.

Samotný pojem poškozeného vymezuje § 43 odst. 1 tak, že poškozený je ten, komu bylo trestným činem ublíženo na zdraví či způsobena majetková, morální nebo jiná škoda. Taková osoba má potom podle téhož ustanovení právo činit návrhy na doplnění dokazování v trestním řízení vedeném proti viníkovi, má právo nahlížet do trestních spisů, má právo se zúčastnit hlavního líčení před soudem prvního stupně i případného veřejného zasedání (o podaném odvolání) a před skončením řízení má právo se k věci vyjádřit. Podle odst. 2 se za poškozeného nepovažuje ten, kdo se sice cítí být trestným činem morálně nebo jinak poškozen, avšak vzniklá újma není způsobena zaviněním pachatele nebo její vznik není v příčinné souvislosti s trestným

⁵³ Kloubek, M. Aplikace práv poškozeného. In: Vitoušová, P. (ed) K problematice obětí trestných činů. Praha: BKB 1995, s. 25

⁵⁴ Císařová, D. Ochrana poškozeného jako strany v trestním řízení. In: Vitoušová, P. (ed) K problematice obětí trestných činů. Praha: BKB 1995, s. 27

činem. Podle odst. 3 téhož paragrafu navíc platí, že poškozený, který má podle zákona proti obviněnému nárok na náhradu škody, jež mu byla trestným činem způsobena, je oprávněn také navrhnout, aby soud ve vydaném odsuzujícím rozsudku uložil obžalovanému povinnost tuto škodu nahradit. Práva poškozeného také nemůže uplatňovat ten, kdo je v trestním řízení stíhán jako spoluobviněný.

Trestní řád tak rozlišuje dvě kategorie poškozených. Za první ty, kteří mají zákonnou možnost, resp. právo žádat na pachateli náhradu té škody, která jim byla činem způsobena, čili mohou být subjektem tzv. adhezního řízení, a za druhé ty, kteří toto právo sice nemají, kterým však zůstávají zachována procesní práva (§ 43).⁵⁵

Mezi další základní procesní práva poškozeného patří právo podat trestní oznámení (§ 59 odst. 5). Nevelké zastání odborné veřejnosti má názor, že pozice poškozeného by byla posílena zavedením soukromé trestní žaloby. Negativní zkušenosti ze zahraničí hovoří především o nadměrném zatěžování trestní justice bagatelními případy a také o faktickém oslabení pozice oběti z důvodu nezájmu policie o soukromoprávní delikty a v důsledku toho přenesení břemena dokazování zcela na poškozené.⁵⁶

V případě odložení věci usnesením musí být poškozenému takové usnesení doručeno a poškozený má právo podat stížnost (§ 159 odst. 5). Práva na náhradu škody přecházejí na právního nástupce (§ 45).

V § 50 odst. 1 je zakotven institut zmocněnce, kterým se poškozený může dát zastupovat. Podle § 51 je zmocněnec za poškozeného oprávněn činit návrhy a podávat žádosti a opravné prostředky. Je také oprávněn účastnit se těch právních úkonů, jichž se může účastnit poškozený. Při dokazování může poškozený či jeho zmocněnec klást otázky vyslychaným osobám (§ 215). § 216 od. 2 dává poškozenému právo promluvit v závěru hlavního líčení po závěrečné řeči státního zástupce.

Díky novelizacím přibyla možnost bezplatného zastoupení zmocněncem nebo zastoupení za sníženou odměnu pro nemajetné poškozené, kteří mají právo v trestním řízení žádat náhradu škody (§ 51a), dále bylo zrušeno omezení účasti poškozeného v hlavním líčení a veřejném zasedání u krajského soudu jako soudu prvního stupně. Podrobněji jsou upraveny možnosti zajištění nároku poškozeného na náhradu škody (§ 47).

Souhlas poškozeného k zahájení trestního stíhání u zákonem vymezeného okruhu deliktů (§ 163) lze považovat za významnou součást dispozičních práv poškozeného. V daném ustanovení jsou vyjmenovány případy, kdy zájem státu na trestním postihu ustupuje před zájmem oběti nestíhat svého blízkého. Určitou dvojsečností tohoto ustanovení – možnost nátlaku na oběť, aby nedala souhlas ke stíhání – napravila novela trestního řádu č. 265/2001, která v ustanovení § 163a dispoziční oprávnění poškozeného omezila.

K posílení postavení poškozeného by mohlo přispět také zavedení tzv. návrhových deliktů, u nichž by trestní stíhání bylo podmíněno návrhem poškozeného.⁵⁷ Šlo by o jiný institut, než jaký známe dnes v podobě trestního stíhání se souhlasem poškozeného. Týkalo by se to trestných činů menší závažnosti, které

⁵⁵ **Sovák, Z.** Postavení poškozeného v trestním řízení z pohledu současné a připravované právní úpravy. In **Kulišková K. (ed)** K problematice obětí trestných činů a k výsledkům výzkumů obětí v České republice. Praha: IKSP a BKB 1999, s. 57

⁵⁶ **Novotný, O., Zapletal, J. a kol.** Kriminologie. 2. vydání, Praha: ASPI 2004, s. 163

⁵⁷ **Stočesová, S.** Postavení oběti v trestním řízení. In: Kriminalita: oběti, prevence, postmodernita. Praha 2004, s. 47

zasahují do soukromých zájmů, nikoliv do zájmu státu či jiného veřejného zájmu. Vedle zohlednění postoje poškozeného by zde byl navíc jistý ekonomický efekt a ulehčení orgánům činným v trestním řízení, které by se pak řadou trestných činů nemusely zabývat.

§ 44a zakotvuje oprávnění poškozeného a také svědka, kterému hrozí nebezpečí v souvislosti s pobytem obviněného nebo odsouzeného na svobodě, žádat informace o tom, že byl obviněný propuštěn z vazby, nebo že uprchl, nebo že odsouzený byl propuštěn z výkonu trestu odnětí svobody nebo že z něj uprchl.

Postavení obětí posilují také různé formy odklonů. Jedná se o opatření zajišťující méně formální a tím pádem také přijatelnější řešení. Patří sem institut narovnání a podmíněného zastavení trestního stíhání, které umožňují řešit méně závažné trestné činy za více či méně aktivní účasti poškozeného při současné ochotě pachatele poskytnout přiměřené materiální i morální zadostiučinění jinak než tradičním výrokem soudu o vině a trestu. Nový druh odklonu – podmíněné odložení podání návrhu na potrestání (§ 179g) se vztahuje ke zkrácenému přípravnému řízení. Je to obdoba podmíněného zastavení trestního stíhání, kdy státní zástupce může podmíněně odložit podání návrhu na potrestání mimo jiné za předpokladu, že podezřelý nahradil škodu svým činem způsobenou.

Podle § 46 jsou všechny orgány činné v trestním řízení povinny poškozeného o jeho shora uvedených právech poučit a poskytnout mu plnou možnost k jejich uplatnění. V praxi se ukazuje, že bohužel ne vždy je toto z pohledu poškozených mimořádně významné procesní ustanovení důsledně naplňováno.

4.3.1 Právo na náhradu škody

Právo na náhradu škody je jedno ze základních oprávnění poškozeného. Podmínky přiznání tohoto nároku jsou následující:

1) Hradí se jen škoda, která splňuje následující kritéria (§ 43 odst. 1): Jde buď o škodu majetkovou – tj. škoda, kterou došlo ke zmenšení majetku poškozeného a kterou lze vyjádřit v penězích. Nebo může jít o škodu na zdraví – tj. ve svém důsledku buď ztráta na výděлку, způsobení bolesti, ztížení společenského uplatnění nebo úhrada nákladů spojených s léčením, případně s pohřbem. Může se také jednat o jinou škodu – tím se myslí např. škoda na dobré pověsti nebo dobrém jménu. Morální škoda může vzniknout v souvislosti se spácháním trestných činů proti pořádku ve věcech veřejných, trestných činů hrubě narušujících občanské soužití a trestných činů proti svobodě a lidské důstojnosti.⁵⁸

2) Musí se vždy jednat o škodu, která byla způsobena trestným činem. Je nutná příčinná souvislost se skutkem, pro který je obviněný stíhán.

3) Návrh na náhradu škody musí být vždy uplatněn v trestním řízení proti určité osobě. Soud o návrhu nikdy nerozhoduje z úřední povinnosti, což představuje výjimku ze zásady oficiality, která jinak české trestní právo ovládá.

4) Nárok na náhradu škody je nutné uplatnit řádně a včas. Řádně znamená, že v návrhu musí být uvedeny údaje, ze kterých je patrný důvod a alespoň minimální výše uplatňovaného nároku na náhradu škody, včas znamená nejpozději do zahájení dokazování v hlavním líčení.

⁵⁸ *Císařová, D., Fenyk, J. a kol.* Trestní právo procesní. 3. vydání, Praha: Linde 2004, s. 195

5) O nároku nesmí být již dříve rozhodnuto občanskoprávní cestou nebo v jiném příslušném, např. správním řízení.

6) Osobou oprávněnou k náhradě majetkové škody je pouze osoba s právní subjektivitou.

§ 154 odst. 2 dává oprávnění soudu rozhodnout o povinnosti nahradit poškozenému zčásti nebo zcela náklady související s účastí poškozeného v trestním řízení i tehdy, když poškozenému nebyl přiznán ani z části nárok na náhradu škody.

Není-li podle výsledků dokazování v trestním řízení pro vyslovení povinnosti náhrady škody podklad nebo bylo-li by pro rozhodnutí o této povinnosti třeba provádět další dokazování, jež by přesáhlo potřeby trestního stíhání pachatele a podstatně by je protáhlo, soud poškozeného odkáže na řízení ve věcech občanskoprávních.

V případě neúspěchu má poškozený právo napadnout rozsudek soudu pro nesprávnost výroku o náhradě škody odvoláním. To se podává u toho soudu, proti jehož rozsudku směřuje, do 8 dnů od doručení opisu rozsudku.

4.3.2 Poškozený a obviněný

Přes postupné zlepšování postavení oběti v trestním řízení faktem zůstává, že procesní postavení poškozeného je zřetelně horší než postavení a možnosti obviněného, což nelze vždy považovat za odůvodněnou ochranu procesních zájmů obviněného.

Zde jsou některé konkrétní situace ve kterých nepoměr vyniká:

1) Je-li poškozený v postavení svědka, musí vypovídat. Naproti tomu obviněný má právo odmítnout výpověď.

2) Obviněný má na rozdíl od poškozeného právo žádat, aby byl vyslýchán pouze za přítomnosti svého obhájce.

3) Obviněný má právo na upozornění, že se vyšetřování bude ukončovat, právo prostudovat si spis, navrhnout doplnění vyšetřování. Poškozený se někdy o ukončování vyšetřování ani nedozví.

4) Vyšetřovatel může umožnit obviněnému účastnit se vyšetřovacích úkonů, klást otázky vyslýcháným svědkům. Poškozenému ani jeho zmocněnci to umožnit nelze.

5) Obhájce obviněného má právo účastnit se mnoha úkonů trestního řízení. Má právo klást otázky vyslýcháným osobám, namítat nesprávnost protokolace atd. Zmocněnec poškozeného ani poškozený taková práva nemají.

6) Obviněný má právo podat stížnost proti každému usnesení vyšetřovatele, poškozený má toto právo pouze u usnesení o odložení věci. Nemá již možnost podat stížnost proti odevzdání věci nebo proti zastavení trestního stíhání. V tomto případě se poškozený pouze vyrozumí přípisem. Ani proti usnesení o postoupení věci nemá poškozený právo stížnosti, i když se jedná o meritorní usnesení.

7) Odvolání lze podat pouze proti rozsudku soudu prvního stupně jen pokud poškozený uplatnil nárok na náhradu škody a pouze pro nesprávnost výroku o náhradě škody. Nelze se odvolat proti výroku o vině, nevině, o výši trestu. Uplatňuje se koncepce, podle které poškozený může usilovat o náhradu materiální škody, kterou utrpěl. Další už je věcí státu a pachatele.

8) O povinnosti k náhradě nákladů poškozeného a o jejich výši rozhodne po právní moci rozsudku předseda senátu soudu prvního stupně. Proti jeho rozhodnutí je přípustná stížnost, která má odkladný účinek. To ještě zmenšuje šanci poškozeného na náhradu.

9) Ze slabší pozice oběti při uplatňování práva pramení v některých případech ne zcela příkladné jednání státních orgánů. Pachatel je pro ně v trestním řízení důležitější, poškozený je právně vytlačen do pasivity a vyčkávání a není psychologicky ani lidsky akceptován. To může vyvolávat nepříjemné pocity bezmoci a ponížení.

4.4 Alternativy k soudnímu řízení

Postavení oběti v rámci trestního procesu není z různých důvodů ideální. Jeden z možných problematických momentů přichází hned po spáchání trestného činu – když se vyšetřování a zajištění nápravy chopí stát, je oběti odejmuta možnost řešení problému. Na druhou stranu se trestní právo často od oběti distancuje, když jí nechává domáhat se svých materiálních nároků civilněprávní cestou. V průběhu trestního řízení dochází také v různých formách k sekundární viktimizaci.

Existují názory, že oběť má potřebu pomstít se pachateli za újmu, která jí byla způsobena. Viktimologické výzkumy toto vyvrátily⁵⁹ – obětem jde naopak o dosažení jak morálního, tak materiálního odškodnění, a to bez zbytečných průtahů – nejlépe neformální cestou.

Tomuto požadavku odpovídá tzv. restorativní justice. Toto hnutí přineslo pro oběti trestné činnosti viditelné úspěchy jak v rovině přijímání nových legislativních opatření, tak při poskytování praktické pomoci při řešení a odstraňování následků způsobených konkrétním trestným činem.

S prvými elementy restorativní justice se setkáme v USA a Velké Británii v 70. letech v rámci experimentů věnovaných mediaci v trestních věcech. Při mediaci dochází k setkání pachatele a oběti trestného činu za přítomnosti buď profesionálního nebo laického mediátora, který usměrňuje rozhovor a zachytí písemně jeho výsledky v dohodě, na které se obě strany domluví. Mediace může oběti nabídnout morální zadostiučinění a finanční odškodnění, pachateli zastavení trestního řízení nebo zmírnění trestu.

V průběhu 80. a 90. let se dále prosazují restorativní principy a programy. Počítá se také se zapojením dalších aktérů pocházejících ze sociálního okolí oběti, pachatele, ale i komunity deliktem dotčené. To odpovídá definici restorativní justice Spojených národů, totiž že restorativní justice je proces, ve kterém oběť, pachatel a/nebo jakýkoliv další jedinec nebo člen komunity dotčený zločinem aktivně participuje na společném řešení jeho důsledků.⁶⁰

Základem přístupů restorativní justice je myšlenka, že trestný čin jako konflikt mezi pachatelem a obětí, nikoliv tolik mezi pachatelem a státem, je třeba řešit na interpersonální a neformální úrovni. Snaha je zaměřena na obnovení poškozených

⁵⁹ Např. z výzkumů uskutečněných v SRN vyplývá, že pouze 17 % oslovených obětí by se u lehčích deliktů vyslovilo pro potrestání pachatele i po náležitém odškodnění. 25 % dotázaných bylo za předpokladu úspěšného narovnání pro upuštění od potrestání v hlavním líčení a většina pro snížení trestu. *Dölling, D.* Tater - Oper - Ausgleich. SRN 1998 - vybrané pasáže přeložené L. Valentem. In: České Vězeňství 3-4 / 2000, s. 59

⁶⁰ *Kuchta J., Válková H. a kol.* Základy kriminologie a trestní politiky. Praha: C. H. Beck 2005, s. 180

sociálních vztahů a na odčinění příkoří. Pachatel přejímá odpovědnost za škodu, oběť přispívá k objasnění příčin deliktu a napomáhá k sociální reintegraci pachatele.

Kritika poukazující na rizika bezbřehého prosazování restorativní justice není empiricky potvrzena. Z průzkumů vyplývá, že zejména u méně závažné trestné činnosti je velká část jak obětí, tak pachatelů s výsledky mediace spokojena. Je ale pravda, že u závažné kriminality, u deliktů s velkým počtem obětí nebo u tzv. zločinů bez oběti nelze počítat s tím, že by se daly vyřešit výhradně restorativně orientovanými postupy. V tomto ohledu zůstávají tradiční instituce trestní justice nenahraditelné.⁶¹

Restorativně orientované experimenty a programy probíhaly od začátku 90. let také v České republice. K jejich završení došlo v roce 2000 přijetím zákona č. 257/2000 Sb., o Probační a mediační službě ČR. Vznikla nová profesionální instituce, v jejímž rámci působí odborníci z řad sociálních pracovníků, psychologů, právníků a absolventů dalších společenských oborů.

Probační úředníci hrají roli zejména při poskytování odborné pomoci a součinnosti při realizaci institutů narovnání a podmíněného zastavení trestního stíhání a při výkonu podmíněného upuštění od potrestání s dohledem, podmíněného odsouzení s dohledem a dalších alternativních sankcí. V rámci těchto institutů se téměř vždy počítá se snahou pachatele o rychlou a efektivní náhradu škody způsobené oběti. Také v oblasti práce s dětskými a mladistvými delikventy svěřila nová úprava zákona o soudnictví ve věcech mládeže Probační a mediační službě důležité kompetence.

Za prakticky nejrozšířenější postup v rámci restorativní justice lze považovat mediaci. Jde o proces, ve kterém oběť a pachatel za pomoci nezávislé třetí strany komunikují, buď přímo nebo nepřímo prostřednictvím této třetí strany, a který umožňuje oběti přímo vyjádřit její potřeby a pachateli přijmout svou odpovědnost a v souladu s tím jednat. Může být buď součástí trestního řízení (např. Belgie, Rakousko, Německo) nebo představuje alternativu k trestnímu řízení – odklon.⁶²

V České republice lze její uplatnění spatřovat zejména v uzavření dohody o náhradě škody způsobené trestným činem jako důležitého předpokladu k využití procesních odklonů (narovnání, podmíněné zastavení trestního řízení, trestní příkaz, případně odstoupení od trestního stíhání mladistvého, nově také podmíněné odložení podání návrhu na potrestání).

Odklony v České republice nejsou odklony od samotného trestního řízení, jde spíše odchylení od jeho klasického průběhu. Nedochází tedy k přetransformování trestní odpovědnosti v jiný typ odpovědnosti.⁶³

4.4.1 Narovnání

Narovnání představuje z historického pohledu pozůstatek z dob, kdy stát nebyl natolik silný, aby sám autoritativně řešil konflikty.⁶⁴

⁶¹ Tamtéž, s. 181

⁶² *Groenhuijsen, M.* Mediace oběť/pachatel. Zpravodaj BKB 1/2002, s. 23

⁶³ *Císařová, D., Fenyk, J. a kol.* Trestní právo procesní. 3. vydání, Praha: Linde 2004, s. 674

⁶⁴ Řešení bylo necháno na iniciativě kmenů a klanů. K vyrovnání často sloužila msta, ale uplatňovaly se i jiné formy satisfakce, především materiální kompenzace. Rané zákoníky stanovily maximální hranice takových kompenzací, případně meze uplatnění msty (např. Chamurapiho zákoník).

Stočesová, S. Postavení oběti v trestním řízení. In: *Kriminalita: oběti, prevence, postmodernita.* Praha 2004, s. 45

V praxi se uplatňuje většinou u prvotrestaných pachatelů u činů nenásilné povahy. Je to významný institut, který řeší nerovnost pachatele a oběti. Zabraňuje sekundární viktimizaci oběti, umožňuje jí hrát aktivní roli, nabízí jí přímý kontakt s pachatelem, jemuž může přímo adresovat své pocity. Oběť je tak aktivním spoluvůrcem dohody o náhradě škody, která přináší rychlejší a účinnější finanční odškodnění. Zejména psychická kompenzace, kterou tyto programy přinášejí, má pro oběť velký význam.

Podstatou institutu narovnání jsou programy zprostředkovaného řešení konfliktu mezi pachatelem a obětí, které probíhají na mimosoudní úrovni. Pachatel může napravit své jednání vůči konkrétní oběti, přiznat vinu, přijmout jak materiální, tak morální odpovědnost za delikt, který spáchal. Pachatel i oběť jsou aktivními spoluvůrci dohody o náhradě škody. Sociální interakce umožňuje uvolnění emočního vypětí, pro pachatele vytváří podmínky pro vcítění se do situace oběti. Aktivní přijetí odpovědnosti působí jako korektivní zkušenost, která může způsobit kvalitativní posun v chování pachatele od sociálně nezralého a neodpovědného k sociálně zralejšímu a odpovědnějšímu.

Realizace programu je zajišťována zprostředkovatelem a probíhá zhruba ve čtyřech základních fázích.⁶⁵ V první fázi se vybírá vhodný případ. Zprostředkovatel posuzuje především psychologickou vhodnost účastníků – pachatele i oběti. Některé typy pachatelů – agresivní osobnosti, typy s psychopatickou strukturou nebo defektem intelektu – jsou z evidentních důvodů pro takový účel nevhodné. Dalším krokem je motivace pachatele a následně také oběti k přijetí programu. Zprostředkovatel se odděleně setkává s každým z nich. Je zde z jeho strany nutná jistá sociálně komunikativní dovednost a znalost psychologie osobnosti. Usnadnění přichází v momentě, kdy se pachatel spolu s obětí neznají. Třetí fáze je rozhodující – dochází k interakci mezi pachatelem a obětí. Oběť v této fázi ventiluje pocity hněvu a frustrace, pachatel by měl uznat svou vinu a odpovědnost. I když jsou zájmy obou stran v této fázi spíše protichůdné a zprostředkovatelská role není snadná – protože na jednu stranu by měl oběti umožnit, aby dala najevo své pocity, ale na straně druhé to nesmí odradit pachatele – měla by na konci jednání ze společného konsenzu vzniknout dohoda o náhradě škody. V posledním stádiu dochází k úřednímu schválení dohody. Samozřejmou součástí této fáze je kontrola plnění probačním úředníkem.

4.5 Sekundární viktimizace při vyšetřování

Podle empirických zkušeností z poradny Bílého kruhu bezpečí očekává oběť od státu a policie především emocionální podporu, solidaritu, empatii, ochranu, zajištění bezpečnosti, informace, případně právní pomoc a náhradu škody. Aby oběť nebyla odrazována od plnění své role, je třeba mimo jiné minimalizovat působení sekundární viktimizace. Ta může mít dopad nejen na bezprostřední oběti, ale i na oběti nepřímé (např. rodinu oběti).

Musil nachází řadu situací, kdy dochází k sekundární viktimizaci ze strany policie.⁶⁶

⁶⁵ Makuriusová, V. Programy narovnání mezi pachatelem a obětí z psychologického pohledu. In: Vitoušová, P. (ed) K problematice obětí trestných činů. Praha: BKB 1995, s. 40

⁶⁶ Musil, J. Oběť v roli svědka. In Vitoušová, P. (ed) K problematice obětí trestných činů. Praha: BKB 1995, s. 43

1) Policejní orgán neakceptuje, že občan je obětí trestného činu, když u deliktů, kde je malá šance na objasnění odmítne přijmout trestní oznámení. Motivem k tomu může být obava policistů, že delikt zůstane neobjasněn a zhorší tak statistiku, podle níž je hodnocena kvalita práce.

2) Policie neoprávněně obviní oběť, že si oznamovaný delikt vymyslela. K takovým závěrům mohou dojít vyšetřovatelé u deliktů jako je znásilnění, ublížení na zdraví, loupež nebo krádež. Je-li podezření z inscenace nesprávné, oběť, která byla už poškozena trestným činem to může pociťovat jako hlubokou křivdu. Na druhou stranu se pseudooběti hojně vyskytují např. u pojišťovacích podvodů. Kriminálníisté by proto měli prověřovat podezřelé okolnosti, ale se zveřejňováním svých hypotéz by měli být nanejvýš opatrní. Presumpce nevinny je samozřejmostí, samozřejmostí by také mělo být nedávat najevo nic, co by ohrozilo psychiku a dobrou pověst oběti.

3) Nátlak na oběť, aby svědčila. Důvody oběti pro odmítnutí svědectví mohou být různé:

a) Blízký vztah k pachateli a tomu odpovídající přání, aby nedošlo k jeho trestnímu postihu. Trestní zákon na tuto situaci pamatuje a v některých případech uznává individuální zájem oběti jako natolik závažný, že mu dává přednost před celospolečenským zájmem na postih trestných činů (§ 163a tr. ř. vyžaduje jako předpoklad stíhání vyjmenovaných trestných činů výslovný souhlas poškozeného, který se nachází v blízkém vztahu k pachateli; dále ustanovení § 100 tr. ř. umožňuje blízkým osobám odepřít svědeckou výpověď). K sekundární viktimizaci může vést přemlouvání oběti ke svědectví vyšetřovatelem.

b) Přání oběti, aby v trestním řízení nebyly odhaleny skutečnosti, které kompromitují nebo vystavují nebezpečí postihu jí nebo osoby blízké. Jedná se buď o případ, kdy oběť sama nebo osoba blízká spáchaly trestný čin (§ 100 odst. 2 tr. ř.), nebo může jít o odhalení skutečností, za které sice nehrozí trestněprávní postih, které jsou ale obecně považovány za nepatřičné nebo nemorální. V prvním případě může oběť dle příslušného ustanovení odmítnout vypovídat, v druhém případě by však kompromitující informace zamlčet neměla. Společenský zájem na zjištění skutečného stavu věci jako podkladu pro spravedlivé rozhodnutí je silnější než zájem nekompromitovat oběť – je nutný pro spravedlivé posouzení viny obžalovaného. § 52 tr. ř. nabádá k šetření osobnosti a ústavou zaručených práv osob zúčastněných na úkonech trestního řízení. Tuto ohleduplnost lze realizovat správnou aplikací ustanovení § 8a tr. ř., podle kterého nemají být sdělovacím prostředkům poskytovány o osobách takové informace, které přímo nesouvisí s trestnou činností. Podle § 200 odst. 1 tr. ř. může být veřejnost při hlavním líčení vyloučena, pokud by byla ohrožena bezpečnost nebo jiný důležitý zájem svědků. Při výslechu oběti je nutno přísně se přidržívat kritéria relevance a zjišťovaných skutečností a neklást např. otázky vztahující se k intimní sféře oběti, které nemají žádný význam pro rozhodnutí. Také by nemělo docházet ke skandalizaci a znevažování oběti ze strany obhajoby, která se snaží zvětšit podíl viktimologického zavinění oběti.

c) Příčinou neochoty oběti vypovídat jako svědek může být také strach z pachatele, obava ze msty za usvědčující výpověď. V takovém případě vynucování výpovědi ze strany orgánu činného v trestním řízení znamená pro oběť psychickou zátěž a staví jí do obtížného dilematu. § 55 odst. 2 a § 209 tr. ř. sice nabízí utajení identity, pachatel však oběť často zná a tak utajení postrádá význam. Poskytování ochrany svědkům ze strany policie není ve všech nutných případech možné. Také přestěhování svědka nepatří k běžným institutům a je použitelné pouze v závažných

případech organizované kriminality. Policejní orgány by tedy v takových situacích měly vždy zvážit, nakolik je vhodné, aby trvaly na svědecké výpovědi oběti.

4) Netaktní, necitlivý a lhostejný přístup k oběti. Úřední postupy přes svou strohost nevyklučují projev porozumění, solidarity a duševní podpory. Byrokratická lhostejnost obětí nejen poškozuje, ale narušuje také vztah veřejnosti a státních orgánů. Citlivost při projednávání sexuálních trestných činů, nebo v případě, že oběti je dítě, by měla být samozřejmostí.

5) Nevhodné mentorování. Dochází k němu zejména v případech dělené odpovědnosti, kdy oběť částečně sama způsobila navození rizikové situace. Oběť je již potrestána samotným trestným činem a poučování není na místě.

6) Opakované, dlouhou dobu trvající výslechy. Pro oběť je nepříjemné vracet se k nepříjemnému zážitku. Přesto je ochotná policii pomoci – ta by tuto ochotu však neměla nadužívat.

7) Nedůvěra k výpovědím obětí. Nelze očekávat, že oběť si vždy zapamatuje vše. Policie by proto neměla naléhat na doplnění výpovědi.

8) Konfrontace oběti s obviněným (§ 104a tr. ř.). Při konfrontaci by se mělo zvažovat, zda postavení oběti tváří v tvář pachateli nebude pro oběť psychická zátěž neúměrná možnému kladnému výsledku konfrontace. Výslech oběti trestného činu je jistě nepostradatelným zdrojem informací a již z toho důvodu by mu orgány činné v trestním řízení měli věnovat zvýšenou pozornost. Zvláštní ohledy, které oběti trestných činů zasluhují, by ale i v tomto případě měly být respektovány.

Také před soudem dochází k řadě situací způsobujících sekundární viktimizaci. Může jít o setkání oběti a pachatele, ale i o necitlivé a nedůstojné zacházení s obětí.⁶⁷

4.5.1 Sekundární viktimizace obětí znásilnění

Zvláštní postavení v případech sekundární viktimizace ze strany policie mají oběti znásilnění. Jejich postavení není stejné jako postavení obětí jiných trestných činů.

Mezi hlavní stereotypy, které u obětí znásilnění vedou k sekundární viktimizaci, patří:⁶⁸

1) Nedůvěra policie vůči oběti z důvodu pozdního oznámení. Znásilnění tak, jak si ho většina lidí představuje – přepadení v noci na osamělém místě, použití hrubého násilí, donucení k pohlavnímu styku, žádný stupeň známosti mezi pachatelem a znásilněnou, zjevné stopy ublížení na zdraví, bezodkladné oznámení policii – je v rozporu s realitou. To, že znásilněná žena hned neoznámí čin policii, ale

⁶⁷ Buriánek ilustruje tento problém na dvou odstrašující případech z Anglie z roku 1996. V prvním z nich se pachatel znásilnění hájil před soudem sám a využil svého práva vést křížový výslech proti oběti. Cynický a surový výslech trval celkem 16 hodin. V druhém případě byla japonská studentka držena několik dní v zajetí a při tom opakovaně zneužívána skupinou mladíků. V průběhu soudního procesu ji více než dvacet hodin vyslýchalo postupně pět najatých advokátů ve snaze dokázat nevinu obžalovaných. *Buriánek, J.* Oběti trestné činnosti jako problém sociologického výzkumu a policejní praxe. Praha 1997, s. 21

⁶⁸ *Koubová, E.* Význam obětí pro vyšetřování trestného činu a prevenci kriminality. In *Vitoušová, P. (ed)* K problematice obětí trestných činů. Praha: BKB 1995, s. 43

chce se nejdříve např. svěřit blízké osobě, by nemělo opravňovat policii k nedůvěře. Při prvním kontaktu s vyšetřovatelem by oběť měla pocítit podporu, důvěru a soucit. K výslechu by nemělo docházet bezprostředně po činu.

2) Vyšetřovatel by měl mít na paměti, že většina znásilnění se děje mezi lidmi, kteří se alespoň povrchně znají a že k predeliktní fázi znásilnění oběť většinou přispívá. Známost nebo vztah oběti a pachatele však nezakládají spoluzavinění oběti na činu. V případě, že vyšetřovatel oběť s tímto obeznámí, může tím zabránit pocitům viny a případně i zkreslené výpovědi.

3) Ke znásilnění dochází za velmi napjaté situace a v krátkém časovém úseku. Poškozená by při výpovědi neměla cítit nedůvěru vyšetřovatele v případě, když se v její výpovědi objevují neúmyslné mezery a nedokáže tak přesně popsat použití násilí ani svou obranu. I když se jedná o klíčové oblasti dokazování, nátlak nebo nedůvěra vyšetřovatele vzhledem k prožitému stresu není na místě.

4) Vyšetřovatel by neměl přikládat nadměrný význam faktu dokonání činu a škodě. I když dojde jen k pokusu bez ublížení nebo fyzického kontaktu, měl by případu věnovat plnou pozornost. To, že šlo pouze o pokus neznamená menší nebezpečnost pachatele, navíc psychické následky mohou být tíživé, nemluvě o možnosti opakování incidentu.

5) Za sekundární viktimizace lze pokládat i to, že se s poškozenou v průběhu vyšetřování projednávají před cizími lidmi velmi osobní otázky, zveřejňují se některé skutečnosti z jejího osobního života, je podrobena znaleckému zkoumání. I samotná účast na trestním řízení je psychicky a časově náročná, navíc opakované a časté výslechy zabraňují oběti na traumatizující prožitek zapomenout.

5. Pomoc oběti, způsoby jejího odškodnění

5.1 Potřeby obětí, formy pomoci

Stát má ve vztahu k občanům důležitou funkci – funkci ochranou. V případě, že v této své povinnosti selže, měl by se postarat o nápravu. Ta spočívá jednak v dopadení pachatele, jednak v zajištění pomoci pro oběť. Některé z programů, které stát vytváří, jsou namířeny přímo na oběti trestných činů, jiné se zaměřují spíše na potenciální oběti a mají tak preventivní ráz. Nemalou úlohu při poskytování různých forem pomoci obětem trestných činů mají vedle státu také nestátní organizace.

Aby se obětem mohlo pomoci, je nejprve nutné vědět, co potřebují.

Viktimologické výzkumy jsou cenným vodítkem – přinášejí informace o rozsahu, charakteru a frekvenci viktimizace. Předmětem mnoha výzkumů jsou ale majetkové trestné činy, tedy delikty většinou menší závažnosti. A oběti, které potřebují určitým způsobem podpořit, jsou převážně oběti trestné činnosti násilné. Proto je nutné provádět kvalitativní výzkumné studie speciálně zaměřené na určitý typ oběti.

Kvalitativní výzkumy nám mohou ukázat, jaké fyzické, psychické případně i finanční újmy oběť utrpěla. Také nám dávají odpovědi na otázku, proč jsou jen některé oběti trestné činnosti vystaveny déle trvajícím nepříznivým důsledkům spáchaného deliktu. Jiné studie poukazují na nepřímé oběti – např. pozůstalé po obětech vraždy.

Postižení mohou být oběťmi kriminality tzv. tradiční, tedy násilné, mravnostní, hospodářské nebo majetkové. Nově se ale na scéně objevují oblasti kriminality, kde je často nesnadné nalézt jak konkrétní oběti, tak způsobenou újmu. Patří sem tzv. zločiny bez oběti – např. delikty ohrožující životní prostředí, počítačová kriminalita nebo terorismus. Oběti těchto skupin deliktů jsou většinou anonymní, na útok nepřipravené a proto bezbranné. Komplexně pojatý pohled na kriminalitu proto nutně vnímá zločin jako jev přinášející nejrůznější druhy škod a újmy nespočetnému množství přímých i nepřímých obětí a má tak dopad na život jednotlivce, skupiny, komunity i společnosti jako celek.

Potřeby obětí trestných činů nejsou přímo úměrné závažnosti utrpěných škod, ale odpovídají více osobnímu pocitu a schopnosti úspěšně nárokovat psychologickou či jinou odbornou pomoc a materiální kompenzaci. Oběti znající svá práva jsou v odlišné situaci než oběti nepoučené – dovedou artikulovat a prosadit své požadavky a mají tak nejen větší šanci získat pomoc, ale mohou ji získat i na úkor obětí postižených závažněji, které ale buď neví jak o pomoc požádat, nebo toho nejsou schopny.

Co se týče přístupu k oběti, známe s určitou mírou zjednodušení tři základní strategie. Pečovatelský přístup zdůrazňuje principy péče, podpory, kompenzace a psychologické pomoci. Reparační přístup usiluje primárně o odškodnění oběti. Náklady by měl nést pachatel, oběť by se měla podílet na soudním procesu a na přiměřeném potrestání pachatele. Abolicionistický, dekriminalizační přístup chce snížit roli oběti a převést záležitost na úroveň civilního práva. Zdůrazňován je princip mediace a reparace.⁶⁹

⁶⁹ *Buriánek, J.* Oběti trestné činnosti jako problém sociologického výzkumu a policejní praxe. Praha 1997, s. 21

Z hlediska časového můžeme rozlišovat následující fáze pomoci oběti. Po útoku nastává krize. Oběť je v šoku, pociťuje nedůvěru k okolí. Potom by měla přijít náhrada ztrát – v ideálním případě od pachatele, když ne od něj, tak od státu. Posledním stádiem je pomoc v podobě prevence druhotné viktimizace.⁷⁰

Samotný okruh služeb, které směrem k oběti směřuje, je široký. Začíná u intervence, která slouží k řešení náhlé krizové situace (např. azylové domy, linky pomoci a důvěry) a pokračuje přes nejrůznější poradenství, obhajobu oběti, podporu v průběhu vyšetřování trestného činu, podporu během soudního řízení (objasňování práv obětí, doprovodu k soudu), podporu po ukončení případu, až k výcviku profesionálních pracovníků zabývajících se oběťmi, prevenci kriminality a výchově občanů v otázkách práv oběti trestného činu (zvyšování právního vědomí).⁷¹

Konkrétní potřeby obětí tedy zahrnují kromě psychické a emocionální podpory i potřebu praktické pomoci. Pro oběť je důležité, aby vůbec věděla, kde a jak o pomoc požádat, velmi nápomocné může být, když se dozví, jak se ochránit před další viktimizací. Zásadní je také možnost získání kompenzace za utrpěné škody.

V zahraničních výzkumech bylo zjištěno, že přestože je většina potřeb oběti saturována v rámci vlastní rodiny a okruhu přátel, zůstává kolem 40% jejich potřeb neuspokojeno.⁷² Zejména u závažnějších zločinů je pro oběť důležité nejen finanční odškodnění, ale i zájem, který je věnován zločinu ze strany policie a soudu. Tomu odpovídá potřeba oběti být informována o vývoji a stavu svého případu.

5.2 Mezinárodní úmluvy

Mezinárodní dokumenty vedou už od 80. let minulého století státy k tomu, aby zlepšovaly postavení oběti.

V roce 1981 založila Rada Evropy „Zvláštní výbor odborníků pro problematiku obětí trestných činů v oblasti trestní a sociální politiky“. Aktivita RE vyústily v roce 1983 v přijetí Evropské úmluvy o odškodňování obětí násilných trestných činů. Česká republika úmluvu podepsala až 15. října 1999 ve Štrasburku potom, co v roce 1997 přijala zákon č. 209/1997 Sb. o poskytnutí peněžité pomoci obětem trestné činnosti a o změně některých zákonů.

Závazky, které z úmluvy pro smluvní státy vyplývají, spočívají především v povinnosti přispět na odškodnění těm, kteří utrpěli těžké ublížení na těle a na zdraví následkem úmyslného trestného činu a těm, kteří byli v péči osoby, jež následkem takového činu zemřela (čl. 2 odst. 1), dále v závazku odškodněním (v závislosti na konkrétním případě) pokrýt alespoň ušlý výdělek, výlohy léčby a hospitalizace, výlohy spojené s pohřbem a pokud jde o vyživované osoby, i ušlé výživné (čl. 4) a konečně v přijetí opatření k tomu, aby případní žadatelé měli k dispozici informace o systému odškodňování (čl. 11).

Po Úmluvě o odškodňování následovaly dvě doporučení, v roce 1985 Doporučení o postavení oběti v rámci trestního práva a trestního procesu a v roce 1987 Doporučení členským státům o pomoci obětem a o prevenci viktimizace. Ty obsahují mimo jiné zásady pro poskytování náhrady škody ze státních prostředků.

Deklarace o základních principech spravedlnosti pro oběti trestného činu a pro oběti zneužití moci byla přijata VS OSN v roce 1985. V návaznosti na tuto deklaraci byl v roce 1986 vypracován Návrh Deklarace práv obětí trestného činu.

⁷⁰ Tamtéž, s. 29

⁷¹ Novotný, O., Zapletal, J. a kol. Kriminologie. 2. vydání, Praha: ASPI 2004, s. 158

⁷² Kuchta J., Válková H. a kol. Základy kriminologie a trestní politiky. Praha: C. H. Beck 2005, s. 175

Z roku 2001 pochází Rámcové rozhodnutí Rady Evropské unie o postavení obětí v trestním řízení (2001/220/SVV), po něm v roce 2004 následuje Směrnice Rady o odškodnění obětí trestných činů (2004/80/ES).

5.3 Kompenzace obětí trestných činů ve vybraných zemích⁷³

Všechny sledované země kromě Řecka přijaly legislativu upravující kompenzaci obětí trestného činu, v Itálii a Španělsku je její použití omezeno na kompenzaci újmy způsobené terorismem.

Jako první země vůbec, která vytvořila program kompenzace poskytovaný státem, je Nový Zéland (1964). Následují USA (1966), Nový Jižní Wales (1967) a Kanada.

V jednotlivých úpravách jsou vždy obsaženy konkrétní podmínky, které právo na kompenzaci specifikují. Většinou se jedná o násilné nebo jinak závažné trestné činy, trestné činy, kde se oběťmi stali mladiství, staří nebo invalidé, případně jiné osoby neschopné se o sebe postarat, dále osoby odkázané na poškozené, pokud nejsou samy schopny zabezpečit svou existenci. U trestných činů, kde pachatelé nebyli odsouzeni, jsou kompenzace vypláceny v menší míře.

K nárokům patří především ušlá mzda, výdaje na lékařské ošetření, renta pozůstalým, pohřebné, krátkodobé sociální výplaty, odměny advokáta a soudní poplatky. Rozhodují speciální rady či komise. Na kompenzaci bývají vyčleněny zvláštní fondy, do nichž se přispívá buď ze státního rozpočtu, ze zdravotního pojištění nebo z plateb odsouzených osob nebo dobrovolnými dary.

Stejně jako v České republice ani v žádném jiném státě nelze škodu hradit v plném rozsahu a všem obětem. Existují minimální a maximální hranice, v jejichž rámci jsou ještě různá omezující kritéria. Výjimkou nejsou opatření vylučující osoby, u nichž je prokázáno viktimologické zavinění (např. když incident sami vyprovokovaly, byly pod vlivem alkoholu nebo drog). Také se vylučují oběti nejpočetnějších trestných činů majetkových, trestných činů, ohledně nichž nebylo zahájeno trestní stíhání nebo kde pachatel nebyl zjištěn nebo kdy nebylo spáchání trestného činu v průběhu trestního stíhání prokázáno. V některých zemích je právo na kompenzaci vázáno na špatné sociální poměry oběti. Pomoc je poskytována většinou jen tuzemským státním občanům.

5.3.1 Jednotlivé země

V Anglii, Walesu a Skotsku jsou z práva na odškodnění vyloučeni jedinci, kteří neohlásí spáchání trestného činu policii, dále případy, kdy pachatel je členem domácnosti oběti nebo když má špatnou pověst. Nárok na kompenzaci je posuzován podle závažnosti trestného činu a ne podle finančních okolností. Poskytování kompenzace je omezeno na fyzickou nebo psychickou újmu způsobenou násilným trestným činem. Oběť zraněná v důsledku trestného činu opilostí nemá nárok na kompenzaci. Existuje pouze minimální hranice kompenzace. Soud může nařídít pachatelům, aby oběti zaplatili, i když o to oběť nežádala, navíc od roku 1982 je

⁷³ V této oblasti čerpáno z příspěvku *Válková, J.* Řešení kompenzace obětí trestných činů ve vybraných zemích. In: *Vitoušová, P. (ed)* K problematice obětí trestných činů. Praha: BKB 1995, s. 34-39

možné uložit kompenzaci bez uložení trestu. V případě nepřiznání kompenzace musí soudy toto nepřiznání zdůvodnit.

V Irsku je kompenzace přiznána pouze obětem násilného deliktu.

V Severním Irsku se náhrada poskytuje jen v případě násilného trestného činu nebo v případě, že k újmě došlo v důsledku poskytnutí pomoci při zákonném zatčení pachatele nebo při pokusu o to. Zranění musí v případě fyzické i psychická újmy přesáhnout určitou částku. Před uplatněním nároku se musí v zákonné lhůtě incident ohlásit policii.

Ve Francii je pojetí kompenzace nejširší. Od roku 1977 se poskytovala u deliktů fyzického násilí za předpokladu, že oběť finančně strádala. V roce 1982 došlo k rozšíření na některé majetkové delikty a v roce 1983 přibyly všechny případy fyzického násilí. Terorismus a dopravní trestné činy jsou řešeny podle oddělené legislativy. Finance se čerpají ze zvláštní daně odváděné na pojišťovací politiku domácností.

V Nizozemí mají nárok oběti objasněných násilných deliktů. Kompenzační fondy jsou pokryty například pokutami od pachatelů nebo dotacemi, pro oběti dopravních trestných činů existuje zvláštní fond.

V Belgii je platný zákon o pomoci státu obětem úmyslných násilných činů z roku 1985. V rozpočtu je pro tento účel zřízen zvláštní fond, do kterého přispívá každý odsouzený. Podmínkou pro poskytnutí kompenzace je utrpění těžké fyzické újmy, jakožto důsledek úmyslného trestného činu spáchaného v Belgii. Náhrada nákladů se vyplácí v případě ztráty nebo snížení příjmu v důsledku dočasné nebo trvalé invalidity nebo na léčebné výdaje. Při stanovení výše kompenzace se bere v úvahu finanční situace žadatele, jeho chování i případný podíl na vzniklé újmě, a také jeho vztah k osobám, které spáchaly trestný čin. O kompenzaci rozhoduje Komise pro pomoc obětem násilných trestných činů. Žádost je třeba předložit v roční lhůtě po rozhodnutí trestního soudu.

V Německu byl v roce 1976 přijat zákon o kompenzaci obětí trestného činu. Podpora je vyplácena v případě, že poškozenému klesl příjem o 25%, a to po dobu alespoň šesti měsíců. Dále se nahrazuje pohřebné a renta pozůstalým. Neodškodňuje se bolestné a stres. O odškodnění je třeba požádat v zákonné lhůtě.

V Rakousku má podle zákona z roku 1982 pomoc oběti povahu pomoci sociální. Kompenzace je přiznána přímým nebo nepřímým obětem násilného deliktu a to pouze potřebným, v případě že selžou jiné možnosti. Nárok mohou vznášet i cizí státní příslušníci. V první řadě se ale poškozený obrací se svým nárokem na náhradu škody na pachatele v občanskoprávním řízení.

Ve Švýcarsku se vyplácí náhrada pouze za trestné činy proti životu a zdraví, kdy vznikla závažná ekonomická újma. Podle zákona z roku 1984 může soud poukázat ve prospěch oběti částku, jejíž zaplacení bylo pachateli uloženo jako peněžitý trest, dostane-li se poškozený do stavu nouze a je zřejmé, že mu pachatel způsobenou škodu nenahradí.

Ve Švédsku platí zákon z roku 1971. Limituje kompenzace převážně na oběti násilné trestné činnosti, v roce 1988 došlo k rozšíření i na určité trestné činy nespojené s násilím.

V Lucembursku ukládá soud nejprve kompenzaci hrazenou pachatelem, teprve v případě neúspěchu poskytuje náhradu stát. Výši vyplacené částky stanoví ministerstvo spravedlnosti.

Finský zákon z roku 1973 přiznává právo na kompenzaci finskému občanu v případě, kdy mu byla způsobena škoda trestným činem. Nevztahuje se na dopravní nehody a na případy, kdy škoda nepřekročí stanovenou hranici. Při ublížení na

zdraví se hradí lékařské výlohy, snížený příjem a trvalé následky poškození zdraví. Také je upraven nárok na pohřebné a výživné do doby, než se pozůstalí budou schopni o sebe postarat. Oběť musí spáchání deliktu nahlásit policii do deseti dnů. Pokud se případ řešil před soudem, kompenzace se nepřizná v případě, že poškozený neučinil vše, co od něho bylo lze důvodně očekávat, aby dosáhl svých práv potvrzených soudem. Pokud je nárok na odškodnění evidentní, lze oběti vyplatit zálohu.

V Portugalsku podle úpravy z roku 1991 existují dva hlavní zdroje – náhrada od pachatele a Fond sociálního pojištění.

Mezi hlavní nedostatky systémů kompenzace ve výše zmíněných státech bývá často považována zkorumpovanost, nepružnost systému kompenzace projevující se mimo jiné dlouhým trváním vyřízení případu.

5.4 Kompenzace obětí v České republice

Kompenzace oběti má v zásadě spočívat na bedrech viníka (pachatele), ale z různých důvodů většina z nich nemůže nebo nechce svým závazkům dostát. Z důvodu spravedlnosti tak v rámci sociální solidarity na místo pachatele nastupuje stát.

Ani ta nejbohatší společnost nemůže uspokojit všechny nároky, vždy je nutný jistý výběr, preference jen některých skupin obětí. Kompenzace je značně závislá na ekonomické vyspělosti země – také z tohoto důvodu byla v ČR zpočátku v této oblasti značně restriktivní.

5.4.1 Zákon o poskytnutí peněžité pomoci obětem trestné činnosti

V roce 1997 byl přijat zákon č. 209/1997 Sb., o poskytnutí peněžité pomoci obětem trestné činnosti a o změně některých zákonů. Od té doby došlo ke dvěma novelizacím (zákon č. 265/2001 Sb. a č. 204/2006 Sb. – ten nabyl účinnosti dnem 1. července 2006).

Pomoc se poskytne na žádost oběti, které v důsledku trestného činu vznikla škoda na zdraví v paušální částce 25 000 Kč, nebo ve výši, která představuje oběti prokázanou ztrátu na výděлку a prokázané náklady spojené s léčením, snížené o součet všech částek, které oběť z titulu náhrady škody již obdržela. Pomoc nesmí v tomto případě přesáhnout ve svém součtu částku 150 000 Kč.

Nebo se pomoc poskytne na žádost osoby pozůstalé po oběti, která v důsledku trestného činu zemřela, byla-li rodičem, manželem nebo dítětem zemřelého a současně v době jeho smrti s ním žila v domácnosti, nebo osoby, které zemřelý poskytoval nebo byl povinen poskytovat výživu. V tomto případě se poskytuje pomoc v paušální částce 150 000 Kč. Zároveň celková pomoc nesmí ve svém součtu přesáhnout částku 450 000 Kč. Je-li počet obětí vyšší než tři, poskytovaná částka se u každé oběti přiměřeně krátí.

Žádost se podává u Ministerstva spravedlnosti, prekluzivní lhůta je jeden rok (§ 9 odst. 2).⁷⁴ Pokud poškozený uspěje v adhezním nebo občanskoprávním řízení, musí prostředky získané jako pomoc od státu vrátit (§ 12).

Podle § 14 jsou orgány činné v trestním řízení povinny oběti poskytnout poučení o podmínkách, za kterých lze o poskytnutí pomoci žádat. Podle všeho se nejedná o nadbytečné ustanovení vzhledem k ustanovení § 46 tr. ř., díky kterému jsou orgány činné v trestním řízení povinny poučit poškozeného o jeho právech a poskytnout mu plnou možnost k jejich uplatnění. Poučovací povinnost z § 14 je zvláštním případem poučovací povinnosti, a nikoli jen opakováním toho, co je již v trestním řádu uvedeno. Poučovací povinnost z § 46 se totiž vztahuje jen na procesní práva a povinnosti poškozeného, nikoliv na práva jiná, zejména práva hmotněprávní povahy. Jde tedy o zvláštní případ poučovací povinnosti, na které se ustanovení § 46 nevztahuje.⁷⁵

Zákon novelizoval ustanovení § 312 tr. ř. – za peněžní částku určenou k veřejně prospěšným účelům, jejíž složení je jednou z podmínek narovnání, se na příště rozumí také částky odevzdané státu na peněžitou pomoc obětem trestné činnosti.

Dále zákon rozšiřuje dosah obecného ustanovení o nahlížení do spisů (§ 65 tr. ř.), ve kterém je stanoven okruh osob, které uvedené oprávnění mohou vykonávat a za jakých podmínek tak mohou činit. Podle § 11 zákona č. 209/1997 Sb. totiž pověřeni pracovníci ministerstva spravedlnosti mohou při ověřování podmínek pro poskytnutí pomoci nahlížet do trestních spisů nebo od orgánů činných v trestním řízení požadovat údaje, které jsou významné pro poskytnutí pomoci.

Při rozhodování o poskytnutí pomoci se přihlíží k sociálním poměrům oběti (§ 8). To může být vnímáno jako diskriminace majetnějších poškozených.

Posuzování žádostí o pomoc má na starosti odbor odškodňování Ministerstva spravedlnosti.

V souvislosti s přijetím zákona č. 204/2006 Sb. je třeba zmínit zrušení § 3 zákona o poskytnutí peněžité pomoci. Podle něj se pomoc poskytovala občanu České republiky nebo osobě bez státní příslušnosti, která měla na území České republiky povolen trvalý nebo dlouhodobý pobyt. Cizí státní příslušník mohl požadovat pomoc za podmínek a v rozsahu stanoveném vyhlášenou mezinárodní smlouvou, kterou je Česká republika vázána. Podle nové úpravy rozhoduje Ministerstvo spravedlnosti o poskytnutí pomoci občanům České republiky, přičemž za občana České republiky se pro tento účel považuje státní občan České republiky (pokud má na území České republiky místo trvalého pobytu nebo pokud se na území České republiky obvykle zdržuje), dále cizinec (pokud na území České republiky v souladu se zvláštními právními předpisy pobývá nepřetržitě po dobu delší než 90 dnů), či cizinec, který požádal o udělení azylu nebo kterému byl udělen azyl na území České republiky.

Cizí státní příslušník, který není považován za občana České republiky, může požadovat pomoc jako oběť trestného činu spáchaného na území České republiky pouze za podmínek a v rozsahu stanoveném vyhlášenou mezinárodní smlouvou, kterou je Česká republika vázána.

⁷⁴ De lege ferenda by za úvahu stálo zavedení možnosti pro případ zvlášť mimořádných okolností prodloužit tuto lhůtu k podání žádosti – lze si představit takové poškození zdraví (znehynění, ztráta paměti, dlouhé bezvědomí apod.), které by mohlo být důvodem, pro který by oběť stanovenou lhůtu nedodržela.

⁷⁵ *Jelínek, J.* Peněžité pomoc obětem trestné činnosti. In: *Bulletin Advokacie* 3/1998, s. 24

Novela dále upravuje poskytování pomoci obětem trestné činnosti v přeshraničních případech s členskými státy Evropské unie (ať už v případě, kdy oběť byla osoba s trvalým pobytem na území České republiky nebo v případě, kdy se jednalo o oběť s trvalým pobytem na území jiného členského státu Evropské unie).

Přehled vyřizování agendy peněžité pomoci obětem trestných činů v letech 2003 – 2005:⁷⁶

	Počet žádostí	Vyřizeno	Pomoc poskytnuta	Celkový objem pomoci
2003	94	66	28	1 948 914,3 Kč
2004	114	83	43	2 488 438 Kč
2005	132	99	43	-

Důvody neposkytnutí pomoci lze rozdělit do následujících skupin:⁷⁷

1) Někteří žadatelé nejsou oběťmi ve smyslu zákona (§ 2 odst. 2), ačkoliv z hlediska trestního procesu mají postavení poškozeného. Újma, jejíž náhrady se domáhají, nespočívá ve škodě na zdraví, ale ve finanční či jiné majetkové ztrátě vzniklé např. podvodem nebo krádeží. Zákon umožňuje pomoc poskytnout jen osobě, které v důsledku trestného činu vznikla škoda na zdraví, anebo osobě pozůstalé po oběti, která v důsledku trestného činu zemřela.

2) Oběť žádá o pomoc, ačkoliv vzniklá škoda jí byla plně uhrazena, byť nikoliv pachatelem trestného činu (§ 4). Zákon stanoví podmínku, že pomoc lze poskytnout jen tehdy, když škoda nebyla plně uhrazena, nestanoví však kým. V praxi se vyskytují případy, že škoda byla plně uhrazena např. pojišťovnou z důvodu pojištění odpovědnosti za škodu anebo proto, že odpovědnost ze škodné události vznikla nejen pachateli trestného činu, ale současně i jinému subjektu (ze stejných skutkových okolností, ale jiného právního důvodu) – může jít např. o zaměstnavatele, když k trestnému činu došlo za okolností, které lze z hlediska oběti pokládat za pracovní úraz. Zvláštní podskupinu zde tvoří oběti dopravních nehod. Jde o žadatele, jejichž odškodnění je zajištěno speciálním právním institutem – objektivní odpovědností provozovatele motorového vozidla.

3) Žadatel je sice formálně obětí ve smyslu zákona, neboť mu vznikla škoda na zdraví, avšak pomoc se neposkytne, protože bodové ohodnocení za bolest provedené lékařem ve smyslu vyhlášky 440/2001 Sb. nedosahuje hodnoty alespoň 100 bodů (§ 6 odst. 2). Bodové ohodnocení je upraveno vyhláškou Ministerstva zdravotnictví č. 440/2001 Sb., o odškodnění bolesti a ztížení společenského uplatnění.

4) Oběti nevznikla škoda spočívající v ušlém výdělku, resp. v nákladech léčení. Jenom k takovéto škodě lze při stanovení pomoci přihlížet (§ 7 odst. 7). Jedná se například o děti či důchodce, kterým výdělek neušel, když před vznikem škody nebyli výdělečně činní a jejichž léčení bylo plně hrazeno ze zdravotního pojištění. Rada obětí se domnívá, že podle zákona o peněžité pomoci může být odškodněna

⁷⁶ Údaje Ministerstva spravedlnosti. Viz <http://portal.justice.cz>

⁷⁷ Čerpáno z příspěvku *Peřina, P.* Zkušenosti ministerstva spravedlnosti z realizace zákona o poskytování peněžité pomoci obětem trestných činů. In: *Kulišková K. (ed)* K problematice obětí trestných činů a k výsledkům výzkumů obětí v České republice. Praha: IKSP a BKB 1999, s. 62 – 63

za bolest. Usuzují tak právě proto, že jednou ze základních podmínek je minimální hodnota 100 bodů za bolestné způsobené v přímé souvislosti s trestným činem.

5) Žádost o peněžitou pomoc byla podána později než do jednoho roku ode dne spáchání trestného činu a právo na poskytnutí peněžité pomoci tudíž zaniklo (§ 9 odst. 2).

6) Oběť bez zbytečného odkladu nepodala oznámení o trestném činu v souvislosti s nímž požadovala náhradu škody (§ 6 odst. 1 pís. c).

7) V případech, kdy o peněžitou pomoc žádají pozůstalí, nebývá naplněna zákonná podmínka spočívající v tom, že nárok na pomoc má ten, komu zemřelý výživu poskytoval nebo byl povinen poskytovat (§ 2 odst. 2). Zákon výslovně odkazuje na ta ustanovení občanského zákoníku, podle nichž náhrada nákladů na výživu náleží pozůstalým, pokud tyto náklady nejsou hrazeny dávkami důchodového zabezpečení poskytovanými z téhož důvodu (zejména tedy sirotčím či vdovským důchodem).

Důvody neposkytnutí peněžité pomoci v letech 2003 – 2005:⁷⁸

	Cizí státní příslušník	Proběhlá lhůta	Bolestné nižší 100 bodů	Neprokázaní ztráty (škody)	Nejde o tr. čin	Nešlo o škodu na zdraví	Zpětvzetí žádosti	Odpovědnost zaměstnavatele	Postoupení věci jinam	Plnila pojšrovna	Jiné zák. důvody	Celkem nevyhověno
2003	-	4	1	10	1	3	0	11	0	1	1	32
2004	-	3	5	18	2	0	0	7	0	4	0	39
2005	2	9	4	11	3	0	0	3	0	14	4	50

5.5 Odškodňování za bolest a ztížené společenské uplatnění

Otázka náhrady škody na zdraví souvisí s odškodněním za bolest a ztížené společenské uplatnění. V České republice je tato problematika upravena vyhláškou Ministerstva zdravotnictví č. 440/2001 Sb., o odškodnění bolesti a ztížení společenského uplatnění. Stanoví výši, do které se poskytuje náhrada za bolest a ztížení společenského uplatnění způsobené pracovním úrazem, nemocí z povolání nebo jiným poškozením zdraví (§ 1). Odškodnění se určuje na základě tabulek s bodovými ohodnoceními jednotlivých zranění. Hodnota jednoho bodu je 120 Kč (§ 7 odst. 2). Je otázka, jestli by takto závažná oblast neměla být upravena zákonem.

Je pravda, že oproti předchozímu předpisu (vyhl. 32/65 Sb.) došlo k výraznému navýšení částek odškodnění.⁷⁹ I tak by se ale daly současné částky vyplývající z bodových ohodnocení pokládat za relativně nízké.⁸⁰

⁷⁸ Údaje Ministerstva spravedlnosti. Viz <http://portal.justice.cz>

⁷⁹ Nejvyšší možná kompenzace za bolest je 288 000 Kč (2400 bodů za popáleniny 3. stupně na 70 a více % povrchu těla), za ztížení společenského uplatnění 360 000 Kč (3000 bodů za oboustrannou hluchotu nebo poúrazové ochrnutí všech čtyř končetin) – dohromady tedy 548 000 Kč. Před přijetím vyhlášky č. 440/2001 by to bylo 120 000 Kč (vyhl. 32/65 Sb., o odškodňování bolesti a ztížení společenského uplatnění.) Podle § 7 odst. 3 může soud ve zvlášť výjimečných případech hodných mimořádného zřetele výši odškodnění přiměřeně zvýšit.

Příklad pro srovnání: V USA bylo za způsobení obrny lícního nervu nesprávnou aplikací anesteziologie stomatologem, v důsledku kterého došlo k znetvoření obličeje mladé ženy, přiznáno odškodnění za ztížení společenského uplatnění ve výši 1 300 000 dolarů.⁸¹ Lze si dopočítat, jak by obdobný případ dopadl v České republice. V případě, že by se jednalo o snížení společenského uplatnění díky traumatické poruše lícního nervu těžkého stupně (600 bodů), částka odškodnění by činila 72 000 Kč (za předpokladu, že by nedošlo k navýšení částky soudem podle § 7 odst. 3 vyhlášky).

5.6 Nestátní organizace

Ke stoupajícímu zájmu o oběti přispívají také nestátní organizace. Na rozdíl od státních institucí, které se více zaměřují na pachatele a s nimi spojenou problematiku, jsou nestátní organizace s oběťmi v každodenním kontaktu. Mezi formy pomoci, které nestátní organizace obětem nabízí, patří zejména nejrůznější poradenství, podpora při soudním procesu – hlavně objasňování práv oběti, doprovod k soudu a také podpora po ukončení případu. Ve vypjatých momentech mohou pomoci linky důvěry nebo azylové domy.

Mimo samotný servis namířený směrem k obětem se snaží o zcitlivění laické i odborné veřejnosti vůči problematice obětí kriminality. Jedním z prostředků k dosažení takového cíle je informování veřejnosti o osudech konkrétních obětí kriminality či násilí nebo přinášení poznatků o často rutinním a necitlivém zacházení s oběťmi ze strany různých institucí a zařízení – např. během trestního řízení, v rámci přestupkových řízení, při odborných (znaleckých, lékařských) vyšetřeních.⁸²

Význam má také předkládání legislativních návrhů vycházejících z konkrétních zkušeností.

K zajištění řádného fungování nestátních organizací se používají různé modely. Např. britský model je vystavěn na obrovském kontingentu dobrovolníků a velké podpoře státu. Organizace úzce spolupracuje s policií, sama kontaktuje oběti, ale neposkytuje právní informace.⁸³ Naproti tomu německá organizace Weisser Ring

⁸⁰ V roce 2004 bylo rodičům sedmiletého dítěte přičteno téměř deset milionů korun za pochybení lékařů, které mělo za následek závažné poškození mozku malého pacienta. Ten v důsledku zanedbání péče zůstal nadosmrtně upoután na lůžko bez možnosti navázat kontakt s okolím. Soudce využil možnost, kterou mu vyhláška dala a přiměřeně zvýšil jinak mnohonásobně nižší odškodně. Zdůvodnil to tak, že se jedná o nejtěžší postižení, jaké může existovat (Idnes.cz z 20. května 2004). Podobná situace se opakovala o dva roky později s tím rozdílem, že nemocnice má rodičům čtyřletého chlapce zaplatit šestnáct milionů korun (MF Dnes z 27. dubna 2006). Myslím, že to lze považovat za pozitivní trend pomalého nabourávání určitého stereotypu v nastavení hodnot české společnosti, který nedoceňuje škodu na zdraví a který se mimo jiné promítá i do vyhlášky č. 440/2001 Sb.

⁸¹ **Mach, J.** Některé aspekty postavení obětí v českém právu. In: **Vitoušová, P. (ed)** K problematice obětí trestných činů. Praha: BKB 1995, s. 16

⁸² Např. traumatizující setkávání s pachatelem při čekání na chodbě, výslech staré oběti, která musí stát během dvouhodinového výslechu nebo nedůstojné místo v sále pro oběť v případě, že se po výslechu dále účastní řízení. **Vitoušová, P.** Podpora obětí z pohledu nestátní organizace. In: **Kulišková K. (ed)** K problematice obětí trestných činů a k výsledkům výzkumů obětí v České republice. Praha: IKSP a BKB 1999, s. 44-45

⁸³ Ve Velké Británii došlo v roce 1974 v Bristolu k založení „Victim Support“, hnutí zaměřující se na poskytování konkrétních služeb konkrétní oběti. V průběhu let se z lokální organizace stala celostátní. Sdružuje kolem 17 000 dobrovolníků a ročně poskytuje své služby více než jednomu milionu obětí.

funguje tak, že jí oběť stejně jako u nás musí kontaktovat sama, avšak služba je postavena pouze na laické pomoci.⁸⁴

Kromě Německa působí Bílý kruh také ve Švýcarsku, Rakousku, nebo České republice. Bílý kruh bezpečí – Sdružení pro pomoc obětem trestné činnosti a dále některé z organizací tvořících Koordinační kruh prevence násilí na ženách (např. ROSA, Elektra) tvoří skupinu organizací, které se věnují výhradně obětem trestných činů. Bez přímé specializace na oběti působí např. Linka bezpečí a Dětské krizové centrum. Nestátní je také Fond ohrožených dětí. Dále fungují různé (obecné i specializované) linky důvěry nebo pomoci, města nebo charitativní organizace provozují azylové domy.

Názor oběti na užitečnost instituce specializované na pomoc obětem trestné činnosti:⁸⁵

	není užitečná		je užitečná		neví, bez odpovědi		celk. počet obětí deliktu		% obětí deliktu z 1500 dotázaných
	abs.	%	abs.	%	abs.	%	abs.	%	
Oběť deliktu									
Vloupání	100	27,9	208	58,1	50	14,0	358	100	23,9
Loupežné přepadení	20	29,9	40	59,7	7	10,4	67	100	4,5
Sex. delikty (jen ženy)	14	1,9	47	73,4	3	4,7	64	100	4,2
Napadení/vyhrožování	58	29,3	124	62,6	16	8,1	198	100	13,2

5.6.1 Bílý kruh bezpečí

Bílý kruh bezpečí byl založen v roce 1991. Sdružuje dobrovolníky z řad právníků, lékařů, sociálních pracovníků i policistů. Respektuje základní principy Evropského fóra služeb obětem⁸⁶, které stanoví, že služba obětem trestné činnosti je bezplatná, nestranná, nezávislá a diskrétní.

Mezi základní formy práce a pomoci Bílého kruhu patří poradenská činnost, pořádání víkendových pobytů pro oběti násilné kriminality, doprovody k soudu, školení dobrovolných pracovníků, ediční činnost a práce na různých projektech s konkrétním zaměřením (např. bezpečí seniorů, sebeobrana žen nebo ochrana dětí před šikanováním ve škole).⁸⁷

Poradenská služba Bílého kruhu se soustřeďuje na okamžité potřeby obětí a jejich rodin. Poradci absolvují povinný interní výcvik a pokračující školení. V poradnách jsou obětem poskytovány informace a rady se zaměřením na průběh trestního řízení, náhradu škody a zvládnutí psychických a fyzických reakcí na trestný

⁸⁴ Organizace Weisser Ring byla v Německu založena v roce 1976 z iniciativy publicisty E. Zimmermana. **Vitoušová, P.** Tříletá zkušenost z poradenské pomoci obětem trestných činů v ČR. In: **Vitoušová, P. (ed)** K problematice obětí trestných činů. Praha: BKB 1995, s. 77

⁸⁵ **Martínková, M. (ed)** Mezinárodní výzkum obětí trestné činnosti v Praze v roce 2000. Praha: IKSP 2002, s. 78

⁸⁶ Evropské fórum služeb obětem bylo zřízeno jako centrum k výměně informací a poznatků získaných v oblasti pomoci obětem zločinu v roce 1989. V současnosti má více než dvě desítky členů.

⁸⁷ **Vyhliďalová, P.** Základní informace o Bílém kruhu bezpečí. In *Policista* 1/1998, příloha s. 2-3

čin. Problém klienta je řešen jako celek. Z tohoto důvodu jsou přijetí klienta přítomni zároveň právník a poradce pro psychologickou podporu.

Bílý kruh je aktivní také v oblasti prevence a účastní se i na šetřeních mapujících rozsah a podoby domácího násilí. Poznatky ze své činnosti využívá i při podávání legislativních podnětů ke změně trestních norem, resp. k přijímání nových, potřebných právních úprav – výsledkem společného úsilí několika nestátních organizací o novou trestněprávní úpravu domácího násilí je doplnění trestního zákona o nový trestný čin týrání osoby žijící ve společně obývaném bytě nebo domě (§ 215a TZ), který nabyl účinnosti dnem 1. června 2004.

Hlavní problém z pohledu Bílého kruhu spočívá v rutinním výkonu spravedlnosti v praxi, který vzniká z nedostatku empatie. Je tedy vyvíjena snaha změnit zaběhlou praxi soudů, policie a jiných úřadů.

Většinu klientů Bílého kruhu tvoří ženy.⁸⁸ Provoz poraden je z 54% dotován státem, prostřednictvím ministerstev zdravotnictví a vnitra. V současné době má kromě Prahy pobočky ještě v dalších pěti městech České republiky.

Přehled klientů BKB v letech 1991 – 2005:⁸⁹

1991	6
1992	71
1993	95
1994	81
1995	167
1996	315
1997	301
1998	529
1999	533
2000	488
2001	2396
2002	3615
2003	4201
2004	4673
2005	4712
Celkem	22 183

⁸⁸ *Martinková, M., Marešová, A.* Oběti trestné činnosti v České republice očima kriminologů. In: *Trestní právo 1/2002*, s. 2

⁸⁹ Viz statistiky na www.bkb.cz

6. Význam viktimologie pro prevenci kriminality

6.1 Prevence kriminality

Prevence kriminality je pokusem zabránit viktimizaci před tím, než se stane skutečností nebo před tím, než pokračuje. Patří k ní aktivity směřující k předcházení trestným činům – buď zamezením jejich páčání nebo ještě lépe eliminací kriminogenních faktorů. Jde o omezení příležitostí ke spáchání trestného činu, případně o působení na potenciálního pachatele nebo oběť.

Prevence kriminality je potom vědecky zdůvodněné, záměrné, cílevědomé, plánovité a koordinované působení na příčiny a podmínky kriminality s cílem odstranit je nebo je vhodným výběrem forem a metod působení alespoň z části eliminovat, případně jejich negativní projevy omezit a současně podporovat vytváření antikriminogenních podmínek.⁹⁰

Z jiného pohledu je prevence kriminality soubor aktivit vyvíjených státními, veřejnoprávními i soukromoprávními subjekty, směřující ke kontrole kriminality i ke snížení strachu z ní. Tato definice rozšiřuje smysl prevence kriminality i do oblasti pocitu bezpečnosti občanů.⁹¹

V závislosti na zvoleném kritériu existuje řada druhů prevence kriminality. Mezi hlavní členění patří rozlišování prevence na sociální (aktivity ovlivňující proces socializace a sociální integrace), situační (staví na zkušenosti, že určité druhy kriminality se objevují v určité době, na určitých místech a za určitých okolností) a prevenci viktimnosti (ta je zaměřena na potenciální oběti trestných činů). Podle okruhu adresátů lze prevenci dělit na primární, sekundární a terciární, z časového hlediska může jít o prevenci predeliktivní a postdeliktivní. Preventivní strategie mohou být přímé a nepřímé, obecné nebo speciální. Podle užšího pojetí do prevence nepatří represivní přístupy, naopak podle širšího pojetí se za prevenci považují i trestněprávní prostředky kontroly kriminality. Konečně Schneider dělí prevenci na zákonnou, intervenční a mechanickou.⁹²

6.2 Význam viktimologie pro prevenci kriminality

Oběť jako důležitý prvek geneze a průběhu trestného činu logicky hraje roli při prevenci kriminality. Viktimologie se uplatňuje v situační prevenci. Všímá si modelů chování, které jsou rizikové a naopak těch, kterými se potenciální oběť může viktimizaci vyhnout. Zobecňuje poznatky z předchozích případů a pro potenciální oběti vytváří návody vhodného chování.

Viktimologie je přínosem také pro prevenci viktimnosti (viktimologická prevence). Jako se v rámci kriminologie konstituuje viktimologie jako její relativně samostatná součást, konstituuje se někdy prevence viktimnosti jako samostatný druh prevence kriminality.⁹³ Jejím úkolem je, aby se člověk nestal obětí trestného činu.

⁹⁰ Bubelínho definice. *Zapletal, J. a kol.* Prevence kriminality. Praha: Policejní akademie ČR 2000, s.

6

⁹¹ Definice Osmančika a Večerky. Tamtéž, s. 6

⁹² *Večerka, K. a kol.* Prevence kriminality v teorii a praxi. Praha: IKSP 1996, s. 7

⁹³ *Zapletal, J. a kol.* Prevence kriminality. Praha: Policejní akademie ČR 2000, s. 20

Jde o koncepty bezpečného chování, které mohou snížit riziko viktimizace a které se dělí podle různých kriminálních situací a psychické připravenosti ohrožených osob. V praxi to znamená právní, psychologické nebo zdravotní poradenství, trénink v sebeobraně a seznámení s možnostmi technické ochrany před trestnou činností. Jak je vidět hranice mezi situační a viktimologickou prevencí není příliš ostrá.

Návody jak se vyhnout kriminogenní situaci nebo jak se v ní chovat, tedy informační část viktimologické prevence, tvoří její základ. Mohou být namířeny ke všem občanům – potom mají podobu informování o kriminalitě a její nebezpečnosti, různého vzdělávání, výcviku v preventivním chování nebo např. propagace technických možností ochrany před trestnou činností. Mohou ale také adresně směřovat k určitým jedincům nebo skupinám. Osoby nebo skupiny osob, u kterých se předpokládá zvýšené riziko viktimizace, se cvičí v sebeobraných technikách nebo v psychologickém působení na útočníka, případně jsou vybavovány vhodnými prostředky k obraně.

Důležitost viktimologické prevence potvrzuje mimo jiné fakt, že část pachatelů je k útoku obětí vyprovokována – a to jak pasivně (způsob života, neopatrné chování) nebo i aktivní provokací. Význam proto mají různé brožury a jiné propagační materiály, které odborně radí občanům, jak omezit riziko viktimizace doma, na ulici, v hromadných dopravních prostředcích nebo za volantem, jak se postarat o své věci a majetek. Také rozvíjející se policejní poradenství hraje v této oblasti svou roli.

Volba optimální varianty obrany oběti při jejím napadení je však velmi nesnadná. Pod útokem je oběť v silném stresu, navíc nemůže předvídat další jednání pachatele. Návody, jak se v takové situaci chovat, jsou proto relativní. Někdy může oběť zůstat pasivní, protože je útokem paralyzována a nemá možnost zachovat se jinak, jindy se pokusí o útěk, o přivolání pomoci, o obelstění útočníka, nebo zvolí cestu konfrontace. Je složité říci, kdy se bránit a kdy ne. Tvrdá a nekompromisní obrana může být v závislosti na situaci pro oběť stejně tak úspěšná jako katastrofální (např. když silnějšího pachatele vyprovokuje k násilné reakci). V určitých případech je proto naopak vhodné spíše klidné vyjednávání.

Je-li cílem kriminálně preventivního působení na občany změna jejich chování, je důležité je informovat o stavu kriminality a poukázat tak na oblasti a míru jejich ohrožení jednotlivými formami kriminality. Ovšem jak informační, tak poradenská složka situační či viktimologické prevence by u občanů neměly nepřiměřeně zvyšovat jejich subjektivní obavu z viktimizace. V některých případech může mít silně pociťovaný strach z kriminality na občana horší vliv, než skutečná míra ohrožení. Je nutné nalézt rozumnou rovnováhu mezi adekvátní snahou minimalizovat reálné nebezpečí vlastní viktimizace na straně jedné a nepřiměřené opatrnosti, která v důsledku znamená omezení svobody pohybu a zhoršení kvality života na straně druhé.

6.3 Strach ze zločinu

Pro viktimologickou prevenci, resp. pro posouzení její úspěšnosti je důležité vědět jak moc se veřejnost kriminality bojí. V této souvislosti výzkumy hovoří o strachu ze zločinu. Všem definicím strachu ze zločinu je společné to, že se jedná o zneklidnění jedince vyplývající z pocitu, že by se mohl stát obětí trestného činu. Jde

tedy o reakci na pocíťované riziko viktimizace.⁹⁴ Toto subjektivně vnímané nebezpečí by se nemělo zaměňovat s obecnou starostí, která vzniká na základě poznání informací o stavu, struktuře a dynamice kriminality. Platí zde nepřímá úměra mezi mírou informovanosti jedince a emotivně zabarvenými, iracionálními obavami.

Osobní obavy z viktimizace nemusí odpovídat skutečné kriminalitě. Jsou ovlivněny řadou faktorů, jak demografických (věk, pohlaví, příslušnost k určité etnické skupině nebo rase – např. Afričané uvádějí nižší míru obav ze zločinu než Asiaté), tak sociálních (např. život v určité části města nebo výše příjmu).⁹⁵

Navíc strach ze zločinu není ve skutečnosti pouze individuální a subjektivní formou reakce na riziko viktimizace, jde o součást širšího komplexu prvků narušujících osobní bezpečí (multikauzální podmíněnost strachu ze zločinu). Pocity ohrožení se také nezřídka projevují jako zástupné téma, jehož prostřednictvím lidé vyjadřují obecné pocity nespokojenosti (např. existuje silná souvislost strachu ze zločinu se sociální izolací jedince). Z těchto důvodů některé výzkumy zařazují vedle konkrétních trestných činů další, nekriminální stresory (např. špatný stav životního prostředí nebo nezaměstnanost) a zjišťují intenzitu jejich možného působení v celém kontextu.

Poznávání fenoménu strachu ze zločinu má také význam pro trestněprávní politiku státu. Kriminálněpolitická opatření by měla směřovat kromě snah o omezení kriminality samotné také k ovlivnění jejího subjektivního vnímání u občanů – k minimalizaci obav, starostí a strachu. O vypovídající hodnotě strachu ze zločinu jako ukazatele bezpečnostní situace v té které lokalitě by nemělo být pochyb. Podobně jako u registrované kriminality, i ze strachu ze zločinu je žádoucí vyvozovat praktické závěry. Na druhou stranu subjektivní obavy občanů není radno přeceňovat – reálné zlepšení situace občanů se totiž na jejich názoru nemusí nijak projevit. A pokud je strach ze zločinu založen na širších základech sociální změny a dezintegrace, může být snaha redukovat ho ještě obtížnější, než samo snížení zločinnosti.⁹⁶

Jak vzniká strach ze zločinu? Německý kriminolog Schneider uvádí v této souvislosti tři modely:

1) Viktimizační model spojuje strach ze zločinu s přímou či nepřímou zkušeností s kriminální viktimizací. Řada výzkumů však doložila, že neexistuje bezprostřední vztah mezi přímou viktimizační zkušeností a strachem ze zločinu. Záleží při tom na závažnosti viktimizace, ale i na životních poměrech a osobnostních rysech oběti. Vliv médií není podle tohoto názoru důležitý.

2) Model kvality života vychází z předpokladu, že strach ze zločinu je způsobován rozvráceným sociálním klimatem a ohroženým sociálním prostředím, jakož i zánikem sousedských vztahů. Jeho znaky jsou rozpadající se opuštěné budovy, rozbitá okna, vandalismus, graffiti, nepořádek atd. Strach ze zločinu je zde vázán spíše na přítomnost hluku, husté dopravy, žebráků a alkoholiků, nežli na skutečné kriminální události.

3) Model morální paniky vysvětluje strach ze zločinu jako výsledek sociálních konstrukcí a skandalizování, jak je veřejnosti nabízí politika a média. V této

⁹⁴ Schneiderova definice. *Zapletal, J.* K problematice strachu ze zločinu a jejího kriminologického zkoumání. In: *Večerka, K. (ed)* Sborník příspěvků ze seminářů sekce sociální patologie Masarykovy české sociologické společnosti. Praha 2002, s. 89

⁹⁵ *Kuchta J., Válková H. a kol.* Základy kriminologie a trestní politiky. Praha: C. H. Beck 2005, s. 171

⁹⁶ *Buriánek, J.* Oběti trestné činnosti jako problém sociologického výzkumu a policejní praxe. Praha 1997, s. 27

souvislosti není v odborné veřejnosti jednotou pokud jde o vztah mezi působením masmédií a strachem ze zločinu. Nesporné však je, že obraz kriminality tak, jak je prezentovaný médii, je deformovaný a podstatně se liší od podoby registrované kriminality, ale i kriminality latentní. Média totiž přinášejí zpravodajství převážně o kriminalitě, která je přitažlivá pro diváka.⁹⁷

Je-li v každém z uvedených tří modelů racionální jádro, můžeme soudit, že základní cesty ke snižování strachu ze zločinu, jakožto především městského fenoménu, jsou tři:

- 1) Opatření prevence kriminality snižující riziko viktimizace.
- 2) Včasné odstraňování viditelných známek sociálního úpadku, ochrana dosud akceptovaných hodnot, úsilí o zlidštění městského prostředí a o obnovení neformální společenské kontroly v obytných celcích. Výsledkem může být zostření trestní represe.⁹⁸
- 3) Vytváření realitě bližší mediální obraz kriminality, který nebude stupňovat napětí ve společnosti.⁹⁹

Individuální i sociální důsledky výskytu strachu ze zločinu nejsou malé. Často negativně ovlivňují život občana více, než samotná viktimizace. Snaha snížit riziko viktimizace je na místě, problém přichází v momentě, kdy se taková opatrnost stane zdrojem zhoršení kvality života. Negativní sociální důsledek strachu ze zločinu může mít podobu posílení represe v oblasti ukládání a výkonu trestů, případně celkového omezení svobod ve společnosti.

Dva výzkumy z přelomu tisíciletí („Bezpečnostní rizika 1999“ a „Bezpečnostní rizika 2000“) ukázaly značné obavy občanů z toho, že se stanou obětí trestného činu.¹⁰⁰ Také novější výsledky průzkumů Eurobarometr konstatují znepokojení Čechů kriminalitou (zhruba o 10% více než je průměr celé EU).¹⁰¹

⁹⁷ Ve filmu *Bowling for Columbine* (*Michael Moore*, 2002) režisér hledá odpověď na otázku, proč mají USA ve srovnání s ostatními státy světa zdaleka nejvyšší poměrný počet vražd střelnou zbraní. Nejprve si myslí, že to je způsobeno vysokým rozšířením zbraní ve společnosti či krvavou historií, kterou mají USA za sebou. Nakonec ale dochází k závěru, že za to v podstatě mohou média a politici, kteří uměle vytvářejí atmosféru strachu a paniky.

⁹⁸ Jeden takový, spíše extrémní přístup má název Model New York. Snaží se všechny potenciální pachatele odstranit z ulic, je charakteristický zvýšenou aktivitou policie na veřejných prostranstvích. K tomu více *Zapletal, J.* Zločin jako volba. In *Kriminalistika* 3/2003

⁹⁹ *Zapletal, J.* K problematice strachu ze zločinu a jejího kriminologického zkoumání. In: *Večerka, K. (ed)* Sborník příspěvků ze seminářů sekce sociální patologie Masarykovy české sociologické společnosti. Praha 2002, s. 91

¹⁰⁰ Viz *Buriánek, J.* Bezpečnostní rizika a jejich percepce českou veřejností. In: *Sociologický časopis* XXXVII (1/2001), s. 43-64

¹⁰¹ Na jaře roku 2004 31% respondentů uvedlo problém kriminality mezi dvěma nejzávažnějšími problémy, kterým Česká republika čelí. Na podzim téhož roku to bylo 43%, o půl roku později 32%, za dalších půl roku 33%. Průměr všech 25 členských zemí je konstantně mezi 20 a 24%. Více na http://europa.eu.int/comm/public_opinion/index_en.htm

Subjektivní pocit bezpečí, když se respondenti po setmění pohybují sami v místě svého bydliště v Praze:¹⁰²

	Počet respondentů	
	abs.	%
Respondent se cítí		
Velmi bezpečně	110	7,3
Dost bezpečně	530	35,3
Trochu nebezpečně	664	44,4
Velmi nebezpečně	173	11,5
Neví, neodpověděl	23	1,5
CELKEM respondentů	1500	100,0

Subjektivní pocit respondentů, když jsou po setmění v Praze sami doma:¹⁰³

	Počet respondentů	
	abs.	%
Respondent se cítí		
Velmi bezpečně	757	50,5
Dost bezpečně	562	37,5
Trochu nebezpečně	150	10,0
Velmi nebezpečně	23	1,5
Neví, neodpověděl	8	0,5
CELKEM respondentů	1500	100,0

Pravděpodobnost vloupání do respondentova obydlí v Praze v následujících 12 měsících – subjektivní hodnocení dotázané osoby:¹⁰⁴

	Počet respondentů	
	abs.	%
Pravděpodobnost vloupání		
Velmi pravděpodobné	86	5,7
Pravděpodobné	693	46,2
Nepravděpodobné	609	40,6
Neví, bez odpovědi	112	7,5
CELKEM respondentů	1500	100,0

¹⁰² *Martínková, M. (ed)* Mezinárodní výzkum obětí trestné činnosti v Praze v roce 2000. Praha: IKSP 2002, s. 41

¹⁰³ Tamtéž, s. 41

¹⁰⁴ Tamtéž, s. 42

Zabezpečení obydlí respondentů v Praze (respondenti mohli uvést více odpovědí):¹⁰⁵

Způsob zabezpečení obydlí	Počty respondentů z 1388, kteří na otázku odpověděli	
	abs.	%
Alarm	147	10,6
Speciální zámky dveří	888	64
Speciální okenní nebo dveřní mříže	206	14,8
Pes, který by zjistil lupiče	345	24,9
Vysoký plot	80	5,8
Vrátný a bezpečnostní služby	15	1,1
Oficiální program sousedského hlídkování	86	6,2
Přátelská domluva se sousedy na ohlídání domu/bytu jeden po druhém	745	53,7
Nechráněné ničím z výše uvedeného	181	13,0

Vlastnictví střelné zbraně respondentem či někým jiným v jeho domácnosti, Praha r. 2000:¹⁰⁶

	%
Má zbraň	18,1
Nemá zbraň	80,3
Neuvedeno	1,6

6.4 Spokojenost s prací policie, latentní kriminalita

Policie a jiné státní orgány jsou odpovědné za zabraňování kriminalitě. Představy občanů o tom, jak moc jsou úspěšní, jak kvalitně pracují, mají vliv jak na pocit bezpečí, tak na jejich vztah k policii, projevující se zejména při ohlašování, resp. neohlašování trestného činu.

Otázka, zda oběti oznámí nebo neoznámí trestný čin je důležitá zejména u méně závažných trestných činů, protože právě na jejich oznámení závisí, zda se vůbec zahájí vyšetřování. Poznatky o tom, jak občané oznamují trestné činy, kterými byli poškozeni, umožňují zhodnotit stav skryté, latentní kriminality.

¹⁰⁵ Tamtéž, s. 43

¹⁰⁶ Tamtéž, s. 44

Názor respondentů na úspěšnost policie při kontrole kriminality v místě bydliště dotázaných osob, tj. v Praze:¹⁰⁷

	Počet respondentů	
	abs.	%
Při kontrole kriminality policie odvádí		
Velmi dobrou práci	90	6,0
Skoro dobrou práci	742	49,4
Spíše špatnou práci	403	26,9
Velmi špatnou práci	85	5,7
Neví, bez odpovědi	180	12,0
CELKEM respondentů	1500	100,0

Důvody nespokojenosti obětí s prací policie. Respondenti mohli uvést více odpovědí:¹⁰⁸

	Neudělali dost		Neměli zájem		Nezatkli, nenalezli pachatele		Nezískali zpět můj majetek		Řádně mě neinformovali		Nezacházeli se mnou slušně		Přijeli pozdě		Neví, neodpověděl		Počty odpovědí	
	abs.	%	abs.	%	abs.	%	abs.	%	abs.	%	abs.	%	abs.	%	abs.	%	abs.	%
Delikt																		
Krádeže předm. z aut	60	22,8	67	25,5	41	5,6	29	1,0	5	1,9	25	9,5	28	10,6	8	3,1	263	100
Vloupání	33	27,5	34	28,3	22	18,4	7	5,8	6	5,0	6	5,0	9	7,5	3	2,5	120	100
Loupežné přepadení	7	28,0	5	20,0	4	16,0	3	12,0	2	8,0	3	12,0	-	-	1	4,0	25	100
Napadení, vyhrožování	12	30,8	14	35,9	7	17,9	1	2,6	2	5,1	3	7,7	-	-	-	-	39	100
Sex. delikty (jen ženy)	2	6,7	5	1,6	3	25,0	-	-	-	-	2	16,7	-	-	-	-	12	100

¹⁰⁷ Tamtéž, s. 46

¹⁰⁸ Tamtéž, s. 74

Důvody nenahlášení posledního deliktu policii. Respondenti mohli uvést více odpovědí:¹⁰⁹

	Nebylo to závažné, jednalo se o drobnosti	Vyřešil jsem to sám(a), znám pachatele	Policie nebyla nutná	Nahlášeno jiné veřejné, soukromé instituci	Vyřešila moje rodina	Věci nebyly pojištěny
Delikt	abs. %	abs. %	abs. %	abs. %	abs. %	abs. %
Krádeže věci z aut	97 39,3	8 3,3	16 6,5	-	4 1,6	15 6,1
Vloupání	44 36,1	4 3,3	13 10,6	1 0,8	10 8,1	3 2,5
Loupež. přepadení	8 20,5	5 12,8	1 2,6	-	2 5,1	-
Napadení/vyhrož.	45 29,2	23 14,9	11 7,1	1 0,7	6 3,9	-
Sex. del. (jen ženy)	18 31,0	10 17,3	5 8,6	1 1,7	1 1,7	-
	Nedostatek důkazů	Policie s tím nic nenadělá	Strach z policie, odpor k policii	Strach z odvety pachatele	Neví, neodpověděl	Počty odpovědí
Delikt	abs. %	abs. %	abs. %	abs. %	abs. %	abs. %
Krádeže věci z aut	18 7,3	79 31,9	2 0,8	-	8 3,2	247 100
Vloupání	10 8,1	26 21,4	3 2,5	-	8 6,6	122 100
Loupež. přepadení	7 17,9	11 28,3	2 5,1	2 5,1	1 2,6	39 100
Napadení/vyhrož.	13 8,4	38 24,7	4 2,6	10 6,5	3 2,0	154 100
Sex. del. (jen ženy)	10 17,3	6 10,3	1 1,7	3 5,2	3 5,2	58 100

¹⁰⁹ Tamtéž, s. 75

Závěr

Oběť je svými vlastnostmi v rámci problematiky kriminality jedinečná. Stalo se jí bezpráví, utrpěla více nebo méně závažnou újmu. Je důležité takto poškozené občany poznat a nalézt adekvátní cesty nápravy a v případech kde je to třeba také způsoby, jak obětem usnadnit jejich situaci.

Přes nesporný fakt, že každý je sám za sebe odpovědný a měl by tak chránit jak sebe, tak své blízké, nelze zbavit stát odpovědnosti za ochranu svých občanů. Proto stát stíhá pachatele, dbá o bezpečnost a prevenci kriminality. Z pohledu oběti je důležité, v jakém prostředí (právním i lidském) se pohybuje při uplatňování svých práv nebo žádosti o pomoc.

Česká republika prošla dobou 40 let totalitního režimu. Není třeba zdůrazňovat, že toto období bylo devastující vedle mnoha oblastí také pro úroveň kvality pozitivního práva, úpravu péče státu o oběť nevyjímaje. Ani faktické zacházení s oběťmi ze strany soudu nebo policie nesplňovalo kritéria běžná v zemích na západ od nás. Tuto nelichotivou situaci začala naše země po roce 1989 pomalu odstraňovat.

K velmi důležitému kroku na cestě České republiky mezi státy s vyspělým přístupem k obětem trestných činů došlo v roce 1997, kdy byl přijat zákon č. 209/1997 Sb., o poskytnutí peněžité pomoci obětem trestné činnosti a o změně některých zákonů. Zákon upravuje kompenzaci v případě utrpení újmy na zdraví. Po jeho přijetí pak v říjnu roku 1999 nestálo nic v cestě k přistoupení k Evropské úmluvě o kompenzaci obětem trestných činů.

Zákon stanoví poměrně mnoho povinností, které žadatel musí splnit, aby obdržel byť jen částečnou peněžitou pomoc. Zvláště požadavek, aby oběť doložila žádost o peněžitou pomoc posledním rozhodnutím orgánu činného v trestním řízení je možné považovat za přehnaný. Je otázkou, zda se oběť vůbec dozví, které rozhodnutí orgánů činných v trestním řízení je poslední, a zda má k dispozici takové prostředky a možnosti, aby splnila všechny požadavky nutné k tomu, aby žádost o poskytnutí pomoci byla úspěšně projednána.¹¹⁰

Také je nutné brát v úvahu to, že fyzický nebo psychický stav oběti nemusí být vždy v pořádku. Z tohoto pohledu potom roční prekluzivní lhůta k podání žádosti nemusí být dostatečná. De lege ferenda by za úvahu stálo zavedení možnosti pro případ zvláště mimořádných okolností tuto lhůtu prodloužit.

U poškozeného v trestním řízení došlo k mírnému zlepšení jeho postavení v několika ohledech. Nemajetný poškozený má právo na bezplatné zastoupení zmocněncem, dispoziční oprávnění poškozeného rozhodovat o tom, jestli dojde nebo nedojde k trestnímu stíhání bylo omezeno, za určitých podmínek má poškozený právo žádat informace o tom, že obviněný bude propuštěn nebo že uprchl, bylo zrušeno omezení účasti poškozeného v hlavním líčení a veřejném zasedání u krajského soudu jako soudu prvního stupně a také byly podrobněji upraveny možnosti zajištění nároku poškozeného na náhradu škody. Trestní řád mimo to upravuje odklony – tento důležitý prvek svou neformálností mnohdy usnadňuje a zrychluje cestu k nápravě. De lege ferenda lze uvažovat např. o návrhových deliktech nebo soukromé trestní žalobě.

¹¹⁰ Jelínek, J. Peněžítá pomoc obětem trestné činnosti. In: Bulletin Advokacie 3/1998, s. 27

V souvislosti s odškodňováním újmy na zdraví lze pozitivně hodnotit přijetí vyhlášky Ministerstva zdravotnictví č. 440/2001 Sb., o odškodnění bolesti a ztížení společenského uplatnění. Došlo tak alespoň k určitému navýšení do té doby velmi nízkých náhrad.

Množství práv, které předpisy obětem garantují, jsou dostatečné a odpovídají obdobným úpravám v zahraničí. Je ale nutné vzhledem k výpovědím jak pracovníků nestátních organizací, tak obětí samotných podotknout, že jejich praktické zkušenosti s naplňováním litery zákona nejsou vždy pozitivní. Např. by nemělo docházet k opomíjení pro oběť tak důležitých ustanovení, jako je poučovací povinnost.

Co vyžaduje zlepšení snad nejvíce je přístup státních úředníků a policistů, kteří se s oběťmi přímo setkávají při výsleších, vyšetřováních a posuzování žádostí. Rutinní, neosobní a necitlivé jednání může být pro oběť velmi nepříjemné. Pachatel by neměl být v trestním řízení důležitější než poškozený. Nemělo by docházet k tomu, že poškozený je právně vytlačen do pasivity a vyčkávání a není psychologicky ani lidsky akceptován.

Empirická část viktimologie má pozitivní praktický dopad na prevenci kriminality i objasňování trestných činů – právě analýza situací viktimizace je velkým přínosem výzkumů. Je důležitá také vzhledem k zvyšování kriminality a potíží s latentní kriminalitou. Proto je v této oblasti nutné vyzdvihnout participaci České republiky v sérii mezinárodních výzkumů ICVS. Tyto výzkumy z let 1992, 1998 a 2000 poskytly přínosné srovnání překračující hranice našeho státu.

V souvislosti s kriminálními statistikami je naopak nutné upozornit na – z pohledu oběti – nešťastné vedení statistik Policií ČR. Informace zadávané do vstupního formuláře o trestném činu nezachycují všechna potřebná data. To je mrzuté zejména z toho důvodu, že policejní statistiky jsou pro určité údaje jediným možným zdrojem. Také následné korekce těchto dat nejsou vždy přesné.

V roce 2004 se v České republice stalo obětí trestného činu 51 010 osob. Je to značný nárůst, v roce 2002 to bylo 43 083 osob. 4 673 z nich našlo pomoc u Bílého kruhu bezpečí. Nestátní organizace hrají díky svému důrazu na neformálnost nezastupitelnou roli v oblasti pomoci obětem trestných činů. Je potěšující, že dochází k nárůstu počtu jejich klientů (v roce 2000 měl BKB 488, o pět let později již 4712 klientů).

Po roce 1989 došlo ke změně struktury viktimizace ale i obětí jak majetkové, tak násilné trestné činnosti. Oběťmi jsou častěji cizinci, objevily se nové formy násilné trestné činnosti motivované subjektivním přesvědčením „majetkové deprivovanosti“ a tak zaměřené na získání symbolů komerční úspěšnosti.¹¹¹ Díky určitým celosvětovým trendům se objevují „zločiny bez obětí“. Kriminalita roste, zvyšuje se také opakovaná viktimizace. Z tohoto pohledu nevypadá situace budoucích obětí trestných činů v České republice dobře. Ovšem jiné, pozitivní změny nastíněné výše nabízí snad určité důvody k optimismu.

¹¹¹ Dobrotka, G., Heretik, A. Nové viktimologické aspekty v analýze motivácie násilných trestných činov. In: Trestní právo 7-8/1996, s. 43

Literatura

- Buriánek, J.** Bezpečnostní rizika a jejich percepce českou veřejností. In: Sociologický časopis XXXVII 1/2001, s. 43-64
- Buriánek, J.** Oběti trestné činnosti jako problém sociologického výzkumu a policejní praxe. Praha 1997
- Císařová, D., Fenyk, J. a kol.** Trestní právo procesní. 3. vydání, Praha: Linde 2004
- Císařová, D.** Ochrana poškozeného jako strany v trestním řízení. In: **Vitoušová, P. (ed)** K problematice obětí trestných činů. Praha: BKB 1995, s. 27-29
- Čírtková, L.** Co z nás dělá oběti trestných činů? Psychologie Dnes 4/2000, s. 22-24
- Čírtková, L.** Je opakovaná viktimizace náhoda? Zpravodaj BKB 2/2000, s. 8-10
- Čírtková, L.** Kriminální psychologie. Praha: Eurounion 1998
- Čírtková, L.** Oběti znásilnění. In: Kriminalistika 3/2002, s. 197-205
- Dobrotka, G., Heretik, A.** Nové viktimologické aspekty v analýze motivácie násilných trestných činů. In: Trestní právo 7-8/1996, s. 43-45
- Dölling, D.** Täter – Opfer – Ausgleich. SRN 1998 – vybrané pasáže přeložené L. Valentem. In České Vězeňství 3-4/2000, s. 53-60
- Farrel, G., Pease, K.** Once Bitten, Twice Bitten: Repeat Victimization and its Implications for Crime Prevention. PRG 1993
- Groenhuijsen, M.** Mediace oběť/pachatel. Zpravodaj BKB 1/2002, s. 21-28
- Heretik, A., Vajdičová, K.** La Femme fatale – pokus o viktimologickou analýzu. In: Trestní právo 5/1998, s. 17-19
- Chalupová, J.** Pachatel, nebo oběť?. In: **Vitoušová, P. (ed)** K problematice obětí trestných činů. Praha: BKB 1995, s. 31-32
- Jelínek, J.** Peněžitá pomoc obětem trestné činnosti. In: Bulletin Advokacie 3/1998, s. 22-28
- Kaiser, G.** Kriminologie, Úvod do základů. Praha: C. H. Beck 1994
- Karmen A.** Crime Victims, An Introduction to Victimology. Brooks/Cole Publishing Company 1984
- Kloubek, M.** Aplikace práv poškozeného. In: **Vitoušová, P. (ed)** K problematice obětí trestných činů. Praha: BKB 1995, s. 24-27
- Koubová, E.** Význam obětí pro vyšetřování trestného činu a prevenci kriminality. In **Vitoušová, P. (ed)** K problematice obětí trestných činů. Praha: BKB 1995, s. 50-53
- Kuchta, J. a kol.** Kriminologie. Brno: Masarykova univerzita 1999
- Kuchta J., Válková H. a kol.** Základy kriminologie a trestní politiky. Praha: C. H. Beck 2005
- Mach, J.** Některé aspekty postavení oběti v českém právu. In: **Vitoušová, P. (ed)** K problematice obětí trestných činů. Praha: BKB 1995, s. 12-17
- Makuriusová, V.** Programy narovnání mezi pachatelem a obětí z psychologického pohledu. In: **Vitoušová, P. (ed)** K problematice obětí trestných činů. Praha: BKB 1995, s. 40-42

- Martinková, M.** Oběti trestné činnosti v České republice v roce 2004. In: **Marešová, A., Baloun, V., Cejp, M., Martinková, M.** Kriminalita v roce 2004. Praha: IKSP 2006, s. 87-131
- Martinková, M. (ed)** Mezinárodní výzkum obětí trestné činnosti v Praze v roce 2000. Praha: IKSP 2002
- Martinková, M., Marešová, A.** Oběti trestné činnosti v České republice očima kriminologů. In: *Trestní právo 1/2002*, s. 2-8
- Musil, J.** Metodologické problémy výzkumu trestných činů. In: **Kulišková K. (ed)** K problematice obětí trestných činů a k výsledkům výzkumů obětí v České republice. Praha: IKSP a BKB 1999, s. 34-38
- Musil, J.** Oběť v roli svědka. In **Vitoušová, P. (ed)** K problematice obětí trestných činů. Praha: BKB 1995, s. 43-50
- Neumann, J.** Některé kriminologické aspekty viktimologického přístupu. In: **Vitoušová, P. (ed)** K problematice obětí trestných činů. Praha: BKB 1995, s. 21-24
- Novotný, O., Zapletal, J. a kol.** Kriminologie. 2. vydání, Praha: ASPI 2004
- Osmančík, O.** K problematice obětí trestných činů. In: **Vitoušová, P. (ed)** K problematice obětí trestných činů. Praha: BKB 1995, s. 7-11
- Ottův slovník naučný XVIII. Praha: Ladislav Horáček – Paseka, 1999
- Peřina, P.** Zkušenosti ministerstva spravedlnosti z realizace zákona o poskytování peněžité pomoci obětem trestných činů. In: **Kulišková K. (ed)** K problematice obětí trestných činů a k výsledkům výzkumů obětí v České republice. Praha: IKSP a BKB 1999, s. 61-63
- Sovák, Z.** Postavení poškozeného v trestním řízení z pohledu současné a připravované právní úpravy. In **Kulišková K. (ed)** K problematice obětí trestných činů a k výsledkům výzkumů obětí v České republice. Praha: IKSP a BKB 1999, s. 57-60
- Stočesová, S.** Postavení oběti v trestním řízení. In: *Kriminalita: oběti, prevence, postmodernita*. Praha 2004
- Vachutková, M., Pazdera, J.** Psychologický profil nemocných se zlomeninami obličejových kostí. In: **Vitoušová, P. (ed)** K problematice obětí trestných činů. Praha: BKB 1995, s. 72-74
- Válková, J.** Řešení kompenzace obětí trestných činů ve vybraných zemích. In: **Vitoušová, P. (ed)** K problematice obětí trestných činů. Praha: BKB 1995, s. 34-39
- Válková, J.** Výzkum obětí trestného činu v České republice. Praha: IKSP 1997
- Večerka, K. a kol.** Prevence kriminality v teorii a praxi. Praha: IKSP 1996
- Vitoušová, P.** Podpora obětí z pohledu nestátní organizace. In: **Kulišková K. (ed)** K problematice obětí trestných činů a k výsledkům výzkumů obětí v České republice. Praha: IKSP a BKB 1999, s. 43-45
- Vitoušová, P.** Tříletá zkušenost z poradenské pomoci obětem trestných činů v ČR. In: **Vitoušová, P. (ed)** K problematice obětí trestných činů. Praha: BKB 1995, s. 77-79
- Vyhlídalová, P.** Trauma oběti trestného činu. In: *Policista 1/1998*, příloha s. 5-8
- Vyhlídalová, P.** Základní informace o Bílém kruhu bezpečí. In *Policista 1/1998*, příloha s. 2-3.
- Zapletal, J. a kol.** Prevence kriminality. Praha: Policejní akademie ČR 2000

Zapletal, J. K problematice strachu ze zločinu a jejího kriminologického zkoumání. In: **Večerka, K. (ed)** Sborník příspěvků ze seminářů sekce sociální patologie Masarykovy české sociologické společnosti. Praha 2002, s. 89-92

Zapletal, J. Zločin jako volba. In *Kriminalistika* 3/2003, s. 161-177